

**This is an electronic reprint of the original article.
This reprint *may differ* from the original in pagination and typographic detail.**

Author(s): Karonen, Petri; Räihä, Antti

Title: Valtion synty, resurssit ja kehitys

Year: 2014

Version:

Please cite the original version:

Karonen, P., & Räihä, A. (2014). Valtion synty, resurssit ja kehitys. In P. Karonen, & A. Räihä (Eds.), *Kansallisten instituutioiden muotoutuminen: Suomalainen historiakuva Oma Maa -kirjasarjassa 1900-1960* (pp. 31-55). Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. *Historiallisia tutkimuksia*, 267.

All material supplied via JYX is protected by copyright and other intellectual property rights, and duplication or sale of all or part of any of the repository collections is not permitted, except that material may be duplicated by you for your research use or educational purposes in electronic or print form. You must obtain permission for any other use. Electronic or print copies may not be offered, whether for sale or otherwise to anyone who is not an authorised user.

Petri Karonen ja Antti Räihä

Valtion synty, resurssit ja kehitys

Johdanto

Tässä artikkelissa analysoidaan sitä, kuinka *Omassa Maassa* kuvattiin ja selitettiin Suomen valtion rakentumista. Tekstissä keskitytään teossarjan käsityksiin valtiosta, valtiontaloudesta ja verotuksesta, sillä aihepiiriä koskevissa artikkeleissa juuri nämä teemat nousivat keskeisimmiksi. Kyseisten teemojen painottuminen ei ehkä loppujen lopuksi ollut kovin yllättävää, sillä 1900-luvun alkupuolen painosten ilmestymisaikaan Suomen status valtiona oli joko kiistanalainen tai parhaimmillaankin vielä heikko.

Oman Maan valtiota ja valtion ideologista ja teoreettista rakentumista koskevissa artikkeleissa on useita kerrostumia. Teossarjan kahta ensimmäistä painosta leimaa suomalaisuuden voimakas rakentaminen yhtäältä laillisuustaistelun ja venäläisyyden vastustamisen ympärille ja toisaalta ruotsalaisuuden ja Ruotsin merkityksen vähentämiselle. Kolmannesta painoksesta nämä näkökulmat puuttuvat lähes kokonaan, sillä 1950-luvun jälkipuoliskolla Suomea tarkasteltiin kansainvälisen yhteistyön ja vähitellen yhdentyvän Euroopan kautta. Suhde suureen itäiseen naapuriin oli sotien jälkeen muuttunut verrattuna vaikkapa ensimmäisen painoksen kirjoitusaikaan, joten muutamat aiemmin keskeiset teemat kuten Vanhan Suomen lahjoitusmaaproblematiikka ja Suomen kansan asemaa poleemisesti eri aikoina tarkastelleet artikkelit poistettiin teossarjasta. Kolmannessa painoksessa ei myöskään perusteltu Suomen valtiollista olemassaoloa yksittäisten merkkihenkilöiden välityksellä, vaan hallitsijoiden, sotapäälliköiden ja muiden suurmiesten sijaan huomio kiinnitettiin taloudellisiin ja sosiaalisiin ilmiöihin.⁶⁵

Artikkelia varten on luettu 1910- ja 1920-luvun painoksissa "Valtio- ja kunnallistaloutta" -kokonaisuuden alla olevat artikkelit sekä käyty läpi hakemistossa mainitut valtioon viittaavat hakusanat. Tosin 1910-luvun painoksessa ei ole ainuttakaan suoraan "valtioon"⁶⁶ liittyvää käsitettä, eikä valtiota määritellä yhdessäkään kirjoituksessa eksplisiittisesti. Toisessa painoksessa⁶⁷ tilanne on muuttunut jossain määrin, sillä "valtiosta" puhutaan valtiosäännön, valtiontalouden ja valtionvelan yhteydessä.⁶⁸ Kolmas painos eroaa merkittävästi edeltäjistään selkeällä yhteiskuntatieteellis-sosiaalipoliittisella painotuksellaan, joten tutkimusaineisto koostuu pääasiassa "Valtiojärjestelmä ja hallinto"- sekä "Talouselämä"-otsakkeiden alle sijoitetuista artikkeleista. Talvi- ja jatkosodan jälkeisen Suomen polttavia sosiaalisia kysymyksiä käsiteltiin talous- ja sosiaalhistorian avulla.⁶⁹

Artikkelin avaa *Oman Maan* kuvaus Suomen itsenäistymisestä valtion rakentamisen näkökulmasta, jonka jälkeen pohditaan instituutioiden rakentumisen teoreettisia perusteluja. Artikkelin lopulla analysoidaan kirjasarjan arviota siitä, mitä valtion ylläpito ja kehittäminen eri aikoina maksoivat – niin inhimillisinä resursseina kuin muina tuotannontekijöinä.⁷⁰

Suomen tie itsenäisyyteen valtion perustamisen näkökulmasta

Suomen irtaantuminen ensin Ruotsista ja sitten itsenäisyyden saavuttaminen esitetään *Oma Maa* -kirjasarjassa varsin ongelmattona tapahtumasarjana, jonka tuloksena Suomesta tuli riippumaton toimija. Teossarjan toisen painoksen kirjoittajille itsenäisyys oli "kansamme tähänastisen historian kaikkein merkillisin ja laajakantoisin tapahtuma", johon "koko tähänastinen historiamme on tavallaan ollut valmistelua, joskin hidasta ja vaivalloista." Kyse ei siis ollut "valtion" muodostumisesta, vaan "kansan" päätöksestä, vaikka Ruotsin ajalla Suomella "oli kaikin puolin samat valtiolliset oikeudet kuin emämaallakin."⁷¹ Viljo Hytösen mukaan Suomella oli tuolloin "erikoinen valtiollinen asema", ja Juhana-herttualla oli 1500-luvun puolimaissa ilmeinen tarkoitus pitää "Suomi erillään Ruotsista." Myöhemmin saman vuosisadan lopulla Klaus Fleming "koetti ohjata Suomen kohtaloita valtakunnan pääosasta, Ruotsista, riippumatta." Ajatuksena oli, että "Suomea oli hallittava suoraan Puolasta käsin sivu ruotsalaisten valtiolaitosten – – Suomi olisi muodostunut Ruotsista riippumattomaksi Puolan yliherruuden alaiseksi valtakunnaksi."⁷² Hytönen ei näe ristiriitaa ajatuksessaan toisen valtion alaisuudessa olevasta riippumattomuudesta, mikä ajatus tosin oli sisäänkirjoitettu jo autonomian ajalla kirjoittaneille ensimmäisen painoksen asiantuntijoille. Muille teossarjan kirjoittajille ei tullut mieleenkään nostaa Puola-yhteyttä positiiviseen valoon.

1950-luvulla kirjoittaneelle Edwin Linkomiehellekin Suomen itsenäisyys syntyi "vuosisataisen kehityksen tuloksena". Alkuna oli varhaiskeskiajan Itämaaksi nimitetty maantieteellinen kokonaisuus. Suuri edistysaskel otettiin, kun Suomen asukkaat viimein ymmärsivät yhteisen kielen ja yhteisten etujen merkityksen.⁷³ Historian professori Aulis J. Alaselle instituutiot merkitsivät jo enemmän, sillä hänelle Porvoon valtiopäivät oli yksi tärkeimmistä käännekohdista matkalla kohti itsenäisyyttä.⁷⁴ Vaikka Suomesta tuli vuonna 1809 valtio, oli "kansalaismielen" synty hitaampi prosessi.⁷⁵ Suomesta muodostui näin eräänlainen sisällötön valtiorakenne; niinpä kansallishengen puute selitti osaltaan Porvoon valtiopäiviä seurannutta "valtiotyötä". Suomen itsenäisyyden aatteellisista edellytyksistä kirjoittaneelle Mikko Juvalle eurooppalaisten vallankumousten vuosi 1848 oli vedenjakaja Suomessakin. Hänelle 1800-luvun alkupuolen isänmaallisuus oli, lukuun ottamatta talonpoikien kotiseutukiintymystä, konservatiivista ja sivistyksellistä. Yhtäältä haluttiin säilyttää Suomen "Ruotsin vallan perintönä saavuttama erityisasema" ja sen "länsimainen sivistysmuoto". Toisaalta haluttiin kehittää Suomen kielen asemaa.⁷⁶ Nämä teemat olivat olleet keskeisiä ensimmäisestä painoksesta lähtien, joten tulkinnat eivät olleet paljon muuttuneet puolessa vuosisadassa.

Oman Maan Suomi oli jatkuvasti alttiina vihollisen – lue: Venäjän – hyökkäyksille ja hävityksille. Suuri Pohjan sota (1700–1721) ja isoviha (1713–1721) olivat käännekohta, jota pikkuviha (1742–1743) vain vahvisti. Kirjoittajien yhteinen näkemys oli, että nämä miehityskaudet osoittivat vääjäämättä, että "Ruotsi" ja "Suomi" tulisivat eroamaan toisistaan ennemmin tai myöhemmin.⁷⁷ Kirjoittajien näkökulma oli häpeämättömän

kansallinen, sillä Suomi esiintyi omana yksikkönään jo paljon ennen kuin se todellisuudessa sellainen oli edes villeimmissä kuvitelmissa.⁷⁸

Kustaa III:n Venäjän sodan aikana 1780-luvun lopulla tehtiin suunnitelmia, joissa "omat kansalaiset" eli Anjalan miehet ryhtyivät neuvotteluihin Venäjän keisarinna Katariina II:n kanssa: "Tämä hanke ei syntynyt pelkästä hetken päähänpistosta". Viljo Hytöselle G. M. Sprengtportenin ja hänen hengenheimolaistensa epäonnistunut suunnitelma näyttäytyi positiivisena. Sittemmin Porvoossa 1809 "[k]ysymys oli vain siitä, minkä aseman Suomi Venäjän yhteydessä tulisi saamaan. Maamme onneksi oli joukko miehiä, erittäinkin entisiä Anjalan liiton jäseniä, jotka innokkaasti ryhtyivät työskentelemään sisäisen itsenäisyyden hankkimiseksi maallemme."⁷⁹ Linkomiehen mukaan suomalaisten 1700-luvun itsenäisyyspyrkimyksillä oli välillistä vaikutusta siihen, että Suomi sai Venäjän hallinnassa autonomisen aseman. Merkillepantavaa oli myös, että Suomen kansaan oli juurtunut "pohjoismainen vapauden käsitys". Suomen talonpoikaisto oli läpi vuosisatojen säilyttänyt "omanarvontuntonsa". Vapaus käsitettiin "ihmisarvoisen elämän ehdoksi".⁸⁰

Anjalan liiton ja Liikkalan nootin allekirjoittajia on sittemmin kohdeltu monissa yhteyksissä huomattavasti kovakouraisemmin ja perustellusti pidetty heitä maanpettureina ja onnenonkijoina, jos kohta aateliston yleinen ajatusmaailma ja laittomuuksiin sortuneen hallitsijan vastustaminen ovat saaneet myös ymmärrystä osakseen.⁸¹

Hytösen mukaan Suomen hyvään asemaan Venäjän yhteydessä vaikuttivat myös suomalaisten vahvat esitykset sodassa, mikä antoi "venäläisille vallanpitäjille aihetta vakavammin käsitellä Suomen kysymystä ja halua antaa suurempaa arvoa vastustajalle, joka kykeni osoittamaan kieltämätöntä urhoutta." Edelleen suomalaisen lähetyskunnan edustajat, "valtiomiehet", olivat tärkeitä toimijoita Suomen itsemääräämisoikeuden rakentamisessa.⁸²

Suomalaiset olivat sittemmin lojaaleja Venäjän valtakunnalle aina Aleksanteri III:n hallituskauden alkuun saakka. Helmikuun manifesti 1899 kuitenkin "– – merkitsi itse asiassa itsemääräämisoikeutemme lakkauttamista."⁸³ Mikko Juvan mukaan suomalaisen isänmaallisuuden päälinjat, snellmanilainen kansan henkiseen ja aineelliseen lujittamiseen tähdännyt suunta sekä poliittis-vapaamielisen isänmaallisuuden linja erkanivat tällöin toisistaan. Viimeksi mainitun linjan kannattajien mukaan Suomen perustuslaillista erityisasemaa oli loukattu eikä siihen voitu reagoida muuten kuin passiivisella vastarinnalla.⁸⁴ *Oma Maan* ensimmäinen painos edustaa passiivista vastarintaa koko voimallaan, kuten eri yhteyksissä on käynyt ilmi.

Maaliskuun vallankumouksen 1917 jälkeen Suomi sai itsemääräämisoikeutensa takaisin. Eduskunnan seuraavana kesänä hyväksymä valtalaki jätti Venäjän hoitoon vain ulkopoliittikan ja sotilasasiat. Lokakuun eduskuntavaaleissa enemmistönsä menettäneet sosialidemokraatit "päätivät nyt lopullisesti astua vallankumouksen tielle liitossa venäläisten aatetoveriensä kanssa". Venäjän marraskuun vallankumouksen jälkeen he "tahtoivat edelleenkin pitää kiinni heinäkuun valtalaista, mikä pysytti Suomen sotilaallisesti Venäjän yhteydessä". Silti eduskunta sitkeiden neuvotteluiden jälkeen otti korkeimman vallan ja hyväksyi 6.12.1917 hallituksen itsenäisyysjulistuksen.⁸⁵ Suomi oli

itsenäistynyt, mutta "mitä julkeinta mielivaltaa" harjoittanut venäläinen sotaväki oli hädettävä maasta.⁸⁶ Edwin Linkomiehelle Suomessa olleen venäläisen sotaväen poistaminen valtakunnasta oli edellytys Suomen riippumattomuudelle. Se osoittautui kuitenkin mahdottomaksi suomalaisen vasemmiston luisuttua "vallankumouksen tielle".⁸⁷ Yhteiskunnan voimia ei saatu koottua itsenäistymisen jälkeen yhteiskunnalliseen rakennustyöhön, eivätkä olot olleet "edes lähimain normaalit". Isänmaallisen innostuksen sijaan mieliala pysyi painostavana, sillä lopullisen riippumattomuuden saavuttaminen oli kyseenalaista ja valtiiovallan auktoriteetti oli "arveluttavasti alentunut".⁸⁸

Senaatin viisi jäsentä siirtyi Vaasaan tammikuun lopussa 1918 ja ryhtyi ripeästi "puolustamaan isänmaata". Sotajoukon kokoaminen ja kaikki muutkin toimet "sujuivat oivallisesti"⁸⁹, vaikka sotaväen ja siviilien muonitus ja varustaminen aiheuttivat toisinaan suuria vaikeuksia. Hallinnon sujuvuuden varmistamiseksi perustettiin väliaikaisia keskusvirastoja, joihin saivat toimia alueen piiri- ja lääninhallinnon laitokset.⁹⁰

Valtion synnyn teoreettiset perusteet

Edellä esitetyn Suomen valtion synnyn perustarinan kulmakivi oli synnyn ajoittaminen vuoden 1809 tienoille. Yksi varhaisimpia tällaisia kirjoituksia on ensimmäisen painoksen tiivis päivämuisto syyskuun 26. päivältä, jossa kerrottiin Aleksanteri I:n salaisesta käskykirjeestä Suomen kenraalikuvernööri Steinheilille vuodelta 1808. Keisarin tahto oli, että "Suomen kansaa" oli kohdeltava paremmin kuin "Ruotsin vallan aikana". Sen myötä "Suomelle oli annettu valtiollinen olemus". Kirjoituksessa todetaan myös, että "Myöhempien aikojen tieteellis-valtiollisessa kiistassa Aleksanteri keisarin todellisista tarkoituksista Suomeen nähden tämä todistuskappale on erittäin todistavaa laatua."⁹¹ Tällainen autenttisiin ja kiistattomia tosiasioita sisältäviin asiakirjoihin viittaaminen ja niiden todistusarvon nostaminen todisteeksi oli selkeä strategia ennen muuta ensimmäisessä, mutta myös toisessa painoksessa.

Silti "Suomen valtio" tohdittiin määritellä ensimmäisen kerran eksplisiittisesti vasta toisessa painoksessa. Robert Hermansonin sanoin "Suomi on täysivaltainen tasavalta – – Suomi on *valtio*. – – *täysivaltainen* tasavalta – – ei ole minkään muun valtiiovallan alainen, vaan – – sillä itsellään on ylin valta alueellaan".⁹²

Valtion maantieteellisestä suvereniteetista ei 1910-luvun painoksessa voitu puhua lainkaan, mutta 1920-luvulla itsenäisen Suomen alueen rakentuminen esiteltiin tarkasti.⁹³ Kolmanteen painokseen kirjoittaneen Ragnar Numelinin mukaan Suomen valtion rajat olivat muuttuneet toistuvasti alueen niin sanotun välisijainnin vuoksi. Muutokset koskivat lähes yksinomaan Suomen itärajaa, jonka siirtymät olivat seuranneet "nousevia ja laskevia tahteja". Viimeisen kerran nousu oli koettu Tarton rauhan aikaan, sittemmin laskeva suuntaus nähtiin ensin Moskovan ja sitten Pariisin rauhassa. Suomella ei Numelinin mukaan ollut enää mitään edellytyksiä uusiin

suurpoliittisiin suunnitelmiin, vaan tasavalta halusi "rauhassa täyttää tehtävänsä Euroopan pohjoisimpana sivistysvaltiona".⁹⁴

Oman Maan kolmannesta painoksesta jätettiin kokonaan pois varhempien laitosten avainteksti Suomen kansan asemasta. Teemaa toki sivuttiin useissa yhteyksissä. Erik Castrén käsitteli Suomen menneisyyttä Tarton rauhan ja ennen muuta toisen maailmansodan jälkeisen tilanteen kautta: tällöin ei ollut enää tarvetta perustella Suomen valtiollista olemassaoloa, sillä paikka oli ansaittu, kun Suomi oli hyväksytty kansainvälisen yhteisön jäseneksi. Castrénin mielenkiinto kohdistui erityisesti Suomen asemaan *valtiona* suhteessa kaikkiin naapurivaltioihin. Suomi läntisen kulttuurin etuvartiona -tematiikka oli esillä yhtä vahvasti kuin toisen painoksen Viljo Hytösen tekstissä, vaikkakin 1900-luvun alkua peitellymmin. Liittoutumattomuus, pohjoismainen yhteistyö ja YK:n jäsenyys tekivät Suomesta tasa-arvoisen toimijan valtioiden joukossa.⁹⁵ Itsenäinen ja suvereeni Suomi määräsi nyt itse valtiosäännöstään. Niinpä Antti Hannikainen erotti Suomen valtio-oikeudellisena yksikkönä sekä ruotsalaisesta että venäläisestä menneisyydestä, vaikka esimerkiksi yksityisoikeuden ala pohjautui edelleen pääosin vuoden 1734 yleiseen lakiin. Sen sijaan julkis- ja valtiosääntöoikeuden piirissä oli itsenäisyyden aikana tehty iso remontti.⁹⁶

Kahdesta ensimmäisestä painoksesta on turha etsiä suoria kannanottoja Suomen asemaan Venäjän yhteydessä.⁹⁷ Sinänsä näennäiseksi osoittautuvaan varovaisuuteen lienee ollut syynä Venäjällä viimeistään 1890-luvulta alkaen nousut kritiikki suomalaisten "oppiin Suomen valtiosta", joka ärsytti ankarasti venäläisiä hallituspiirejä. Tuolloin ei vielä käytetty aikanaan aikakauden yleisnimitykseksi "Venäjän vallan ajan" rinnalle nousutta autonomia-käsitettä⁹⁸. Ruotsissa autonomia-käsite poliittis-valtiollisessa merkityksessä ilmaantui kieleen Svenska Akademiens Ordbokin mukaan vasta 1800-luvun viimeisillä vuosikymmenillä. Suomalaisia aikakauslehtiä koskevan digitaalisen Peri+-tietokannan aineistojen perusteella käsite "autonomia" valtiollisessa ja modernissa merkityksessä tunnettiin Suomessa jo 1860-luvulla⁹⁹, jolloin *Litterär tidskrift utgifven i Helsingfors* viittasi useissa vuoden 1864 numeroissa sekä Belgian että Unkarin tilanteeseen.

Suomeen "autonomia" liitettiin ruotsinkielisissä aikakauslehdissä 1880-luvun lopulla. Sittemmin venäläisten yhtenäistämistoimien voimistuttua käsitteen käyttö laajeni merkittävästi. Termiä käytettiin aluksi lähinnä kirja-arvosteluissa ja vastaavissa esityksissä, kuten E. Schybergson *Finsk Tidskriftissä* (1890: 5) arvostellessaan kahta Suomen poliittista ja juridista asemaa käsitellyttä teosta. Joka tapauksessa 1890-luvulta alkaen käsite politisoitui, ja yksin aikakauskirjoissa sitä käytettiin aikakauden sensuuri huomioon ottaen hämmästyttävän runsaasti. *Historiallisessa Aikakauskirjassa* varhaisimmat käsitteen hyödyntäjät olivat *Oman Maan* keskeiset kirjoittajat K. W. Rauhala (1909) ja E. G. Palmén (1914). Kiinnostavaa kuitenkin on, että *Omassa Maassa* käsitettä ei juuri purettu. Palmén viittasi 1907 Suomen "kansalliseen itsehallitukseen",¹⁰⁰ mutta muotoilu ei sittemmin saavuttanut yleistä suosiota, kuten ei myöskään hänen ja U. L. Lehtosen yhdessä viljelemä "sisäinen itsenäisyys".¹⁰¹

Kahden ensimmäisen painoksen avaintekstien kirjoittaja, oikeustaistelun eturivin professori Robert Hermanson kiersi määrittelykysymyksen taitavasti artikkelissaan

Suomen perustuslaeista. Kirjoittajalle perustuslait olivat valtion vallankäytön perusta. Ensimmäisessä painoksessa hän toisti kerta toisensa jälkeen lainmukaisuuden merkitystä ja Suomen erillisyyttä Venäjän keisarikunnasta. Artikkelin tärkein viesti lukijoille oli, että hallitsija oli sidottu lakeihin.¹⁰²

Ensimmäisen painoksen julkaisuaikaan todettiin, että "Suomen Suuriruhtinaskunnan hallitsija on – – Venäjän keisari."¹⁰³ Asia ei kuitenkaan ollut aivan yksiselitteisesti yksisuuntainen ja suoralinjainen, sillä vuoden 1772 hallitusmuodon (45 §) ja vuoden 1789 yhdistys- ja vakuuskirjan (8§) mukaan hallitsijan oli annettava "kansalleen kuninkaan vala". Venäjän "hallitsijat – – ovat omakätisesti allekirjoittaneet vakuutuksen kaikille Suomen asujamille, jossa he, melkein samoilla sanoilla kuin keisari Aleksanteri I, lupaavat säilyttää meidän perustuslait ja oikeudet lujina ja järkähtämättöminä".¹⁰⁴ Hermansonin kantaa kirjoitusajankohdan laillisuustaisteluun¹⁰⁵ palveli myös havainto, jonka mukaan "perustuslakimme ovat nimenomaan maininneet ne lait, joiden mukaan kuninkaan tulee hallita: *Hallitusmuoto, maanlain kuninkaankaari* (HM:n 2§) ja *Ruotsin laki* (YKV:n 2 §), sillä tämän kautta meillä on keisari Aleksanteri I:n vahvistamissa perustuslaeissa selväsanainen sääntö siitä, että hallitsijamme tulee hallita Suomea *sen omien* lakien mukaan."¹⁰⁶

Osmo Jussilan mukaan Suomessa oli viimeistään 1860-luvulla levinnyt niin sanottu Suomen valtioaate, joka nopeasti muuttui valtiolliseksi separatismiksi.¹⁰⁷ Toisin sanoen Hermanson toisti kirjoituksessaan Suomessa jo sukupolvia vallalla olleen käsityksen Suomen asemasta. Nyt ajatusta levitettiin entistä suuremmille joukoille, koska professorien, virkamiesten ja muun sivistyneistön näkemys edusti auttamatta vain pientä osaa kaikista suomalaisista. Totuuden nimissä on sanottava, ettei teksti ollut lainkaan lukijaystävällinen, mutta hänen kantansa käsiteltävään teemaan tulee lukuisten toistojen avulla kristallinkirkkaaksi.

Lainsäätämisen perusteista Hermansonin tulkinta on selkeä: "Lakia ei voida Suomessa säätää muutoin kuin hallitsijan ja kansaneduskunnan molemminpuolisella suostumuksella." Siksi esimerkiksi "perustuslainluontoisen" vuoden 1878 asevelvollisuuslain kumoaminen 1901 oli laitton.¹⁰⁸ Samat periaatteet koskivat verotusta, sillä "kuningas ei ensinkään saanut panna veroja eikä raskaita kansalleen, vaan riippuivat kaikki verot kansan omasta suostumuksesta".¹⁰⁹

Hermansonin mukaan Porvoossa 1809 vahvistettiin, ettei Venäjän keisarikunnan valtiosääntö ollut voimassa Suomessa. Lisäksi maanlain kuninkaankaari kielsi käyttämästä "ulkomaista lakia", ja vuoden 1772 hallitusmuodon mukaan "Suomea on hallittava suomalaisten viranomaisten avulla." Kuitenkin keisarilla oli yksinoikeus diplomaattisiin suhteisiin ulkomaisten kanssa sekä sotajoukkojen ylläpitämiseen maassa.¹¹⁰ Toisaalta jo aikalaisille oli selvää, ettei Suomen erillisoikeuksilla ollut muuta takuuta kuin keisarin lupaus.¹¹¹ Suomen itsenäisyyskysymystä 1940-luvun lopulla tutkineen Juhani Paasivirran mukaan vuoden 1809 jälkeinen "Suomi oli suvereenisuutta vailla oleva autonominen valtio".¹¹²

Hannu T. Klami toteaa, että suomalaisten juristien oli 1800-luvun ja 1900-luvun vaihteen venäläispaineessa perusteltua yhdistää Porvoon tapahtumat oman aikansa teoreettisiin ja käsitteellisiin keskusteluihin, joissa valtio-oikeudelliset määritelmät

olivat huomasti selkeämpiä kuin 1800-luvun alun epämääräiset käsitykset.¹¹³ Vastaavasti *Omassa Maassa* suomalaiset historiantutkijat argumentoivat nimenomaan "autenttisilla" lähdesitaateilla.

Keisarin vallan suuruutta *Oman Maan* kolmannessa painoksessa arvioinut historian professori Aulis J. Alanen totesi suomalaisille kuuluneen suuriruhtinaskunnassa kaikki valta, mikä ei kuulunut keisarille. Valtaa oli tosin vain vähän. Keisari tuskin olisi alun perinkään vahvistanut vapaudenajan valtiopäiväkeskeistä hallitusmuotoa autonomisen Suomen hallitusmuodoksi, joten Alanen piti vuoden 1772 hallitusmuotoa ja vuoden 1789 yhdistys- ja vakuuskirjaa suoranaisine onnenpotkuina uudessa tilanteessa.¹¹⁴ Näitä teemoja ei ymmärrettävästi painotettu kovin laajasti varhemmissa painoksissa kuten ei sitäkään, että säätyjä ei saatu Suomessa koolle pitkään aikaan vuoden 1809 jälkeen. Laillisuusnäkökulmasta katsoen oli perusteltua jättää asia vähälle huomiolle *Omassa Maassa*, sillä keisari oli säätänyt hallinnollisessa järjestyksessä useita lakeja, jotka Ruotsin kustavilaisen hallitusmuodon mukaan olisi pitänyt hyväksyttävä valtiopäivillä.¹¹⁵

Hermansonin mukaan Suomen perustuslait takasivat "kansalaisille" vapauden ja turvan. "Kansalaiset ovat hallitsijan alamaisia, joiden tulee, uuden hallitsijan noustua valtaistuimelle, hänelle vanna uskollisuudenvala ja sen mukaan olla hallitsijalle uskollisina ja kuuliaisina." Käsite kansalainen sotkettiin tietoisesti epätasa-arvoa ja alisteisuutta korostavaan alamaisuuden käsitteeseen. Siksi edustuslaitoksen¹¹⁶ rooli oli tärkeä, sillä "korkeinta valtaa" pitävä Ruotsin kuningas ei voinut aikanaan määrätä uutta räsitusta tai vahvistaa lakia ilman "kansan – – suostumusta".¹¹⁷

Robert Hermanson kirjoitti toiseen painokseen uudistetun tekstin perustuslaeista. Käytännössä kaikki autonomian aikaa koskevat osuudet oli poistettu, samoin suuri osa Ruotsin ajan säädösaineksesta, mikä vahvistaa käsitystä 1910-luvun kirjoituksen oikeustaisteluluonteesta.¹¹⁸ Hermansonin mukaan lause "Valtiovalta Suomessa kuuluu kansalle" tarkoitti, että "valtiovalta itse [kuuluu] yhteiskunnalle, valtiolle – – eikä siis [ole] jollekin yläluokille eikä myöskään n. s. köyhälistölle kuuluva oikeus." Suomen kansalaisten tuli olla kuuliaisia ja uskollisia laeille ja esivallalle.¹¹⁹ Täsmennys oli vuosien 1917–1918 taustaa vasten perusteltu.

Kolmannen painoksen "Suomen valtiosääntö" -artikkelissa oikeustieteilijä Paavo Kastari¹²⁰ ei ottanut kantaa siihen, oliko Suomella oma "valtiosääntönsä" jo ennen maan itsenäisyyttä. Yhteinen historia Ruotsin kanssa vaikutti silti voimakkaana vielä 1900-luvun puolivälin Suomessa. Itsenäisen Suomen valtiosäännön jakautuminen kahteen keskeiseen lakiin, hallitusmuotoon ja valtiopäiväjärjestykseen, periytyi 1600-luvun säädöksistä. Kansanvallan kannalta vuoden 1772 hallitusmuoto oli ongelmallinen, sillä se "säädettiin niin hallitsijavaltaiseksi, että Venäjän keisarikin mahtui sen puitteissa toimimaan Suomen valtionpäämiehenä". Kastari tulkitsi suomalaisten turvautuneen kansallisen olemassaolonsa puolustamiseksi perustuslakiin ja sen määräyksiin autonomian loppuaikoina "epätoivon vimmalla". Sama seikka selitti todennäköisesti sen, että Suomessa perustuslain kunnioitus oli Kastarin mukaan vahvinta maailmassa.¹²¹ Hän ei sitonut 1900-luvun alun laillisuustaistelua-Suomea kontekstiinsa,

vaan näki 1800–1900-lukujen vaihteen alkuna kehitykselle kohti itsenäisen Suomen vakaata ja kunnioitettua perustuslaillista asemaa.

Vuonna 1928 uusittu Suomen valtiopäiväjärjestys kirjoitettiin Kastarin mukaan sekä periaatteiltaan että yksityiskohdiltaan entisen kaltaiseksi, sillä tarvittavat muutokset saatiin aikaan Venäjän Japanin sodan ja suomalaisten suurlakkoaktiivisuuden seurauksena.¹²² Antti Hannikaisen näkemys vuoden 1928 valtiopäiväjärjestyksen taustasta on konfliktikeskeisempi. Hänen mukaansa vuoden 1906 valtiopäiväjärjestys oli laadittu monarkkista järjestelmää silmällä pitäen ja vaati siksi uudessa tilanteessa pikaisen uudistuksen.¹²³ Suomen hallitusmuodon säädökset saatettiin uudelle pohjalle vuoden 1919 hallitusmuodossa, jolloin eduskunta sai ratkaisevan päätösvallan valtiontaloudessa ja kansalaisille taattiin perusoikeudet.¹²⁴ Hannikaisen esityksen perusteella itsenäisen Suomen virkamiehistö vastasi valtionhallinnon suunnasta.

Vuoden 1919 hallitusmuotoa edeltänyt, loppusyksyllä 1918 ”väkivoimalla” toteutettu monarkia-hanke oli Edwin Linkomiehen mukaan jälkeensä tarkastellen lähes käsittämätön.¹²⁵ Linkomies haki selitystä tapahtumakululle ajan poliittisesta tilanteesta. Maa oli poikkeustilassa ja uuden hallitusmuodon tarve oli ilmeinen.¹²⁶ Paasikiven hallituksen on todettu myöntäneen eräässä lausunnossa kesällä 1918, ettei ”kukaan ennen sisällissotaa ajatellutkaan kuningaskuntaa”, koska helmikuun manifestin jälkeen monarkia ei ollut suuressa suosiossa Suomessa. Anders Huldén osoittaa kuitenkin, että on virheellistä väittää, että suunnanmuutos monarkiaan tapahtui juuri sisällissodan aikana. Paremminkin vaikutusta oli käynnissä olleella maailmansodalla, jossa Saksan voiman katsottiin perustuvan juuri lujaan ja arvovaltaiseen monarkkiin. Aikalaisten mukaan Suomessa kokeiltu demokratia oli pettänyt, joten sitä oli syytä nyt hillitä.¹²⁷ Hallitusmuotokeskustelun eräänlaisena loppukaneettina Linkomies totesi kaikkien olevan nykyisin yksimielisiä siitä, että 1919 vahvistettu ”perustuslakimme sai erittäin onnistuneen sisällyksen ja muodon”.¹²⁸

Porvoon valtiopäivät valtioelämän alkuna

Robert Hermanson kirjoitti Porvoon valtiopäivistä¹²⁹, että Aleksanteri I julisti Porvoon tuomiokirkossa 29.3.1809 tahtovansa ”vakuuttaa ja vahvistaa maamme uskonnon ja perustuslait sekä ne eri- ja muut oikeudet, joita itse kukin sääty Suomen suuriruhtinaskunnassa – – siihen asti olivat lakiensa mukaan nauttineet, luvaten säilyttää ne lujina ja järkähtämättöminä täydessä voimassaan.” Sen vuoksi ”– – keisari olisi hallitseva Suomea, ei keisarikunnan valtiosäännön, vaan Suomessa sitä ennen voimassaolleet perustuslakien ja maan muitten lakien mukaan.” Suomella oli näin ”oma valtiosääntö”, ja ”– – keisari tuli tämän maan *suuriruhtinaana* hallitsemaan Suomea sen omien lakien mukaan.”¹³⁰ Näistä lainauksista huolimatta suuriruhtinaskunta-käsitettä käytettiin *Omassa Maassa* sen merkitykseen nähden harvinaisen vähän, vaikka käsite oli ollut erittäin tärkeä aina 1880-luvulle saakka.¹³¹

K. W. Rauhalalle Suomen sodan tapahtumat viittasivat vahvasti siihen, että Suomesta oli tulossa ”venäläinen maakunta”. Keisarikunnan pääkaupunkiin vastahakoisesti

komennettu Suomen lähetyskunta toi mukanaan varman lupauksen, jonka mukaan "entisen valtiosäännön mukainen eduskunta pian kutsuttaisiin kokoon". *Valtiopäivien* koolle kutsuminen kertoi kuitenkin siitä, että "maamme" suhteesta Venäjään¹³² ei tulisi "maakunta-aseman kaltaista".¹³³ Kolmannessa painoksessa Aulis J. Alanen korosti G. M. Sprengtportenin roolia sekä valtiopäivien koollekutsumisessa että Suomen autonomisen aseman muodostumisessa. Alasen mukaan Sprengtporten ajoi Suomesta ensin naapureidensa takaamaa itsenäistä valtiota, sitten ajatuksena oli suomalainen puskurivaltio, jonka ruhtinas olisi joku Venäjän hallitsijasuvun jäsen. Lopulta Sprengtporten vaati kutsuttavaksi koolle valtiopäiviä, jossa säätyjen edustajat vannoisivat valan Suomen hallitsijaksi tunnustetulle keisarille. Alasen mielestä "vanhalle itsenäisyysmiehellemme oli nyt kirkastunut, että säädyille annetut lupaukset ja vakuutukset olisi ainoa pohja, mille uuden valtion tulevaisuus olisi rakennettava".¹³⁴

Maaliskuun 29. päivä 1809 oli tärkeä päivä: "Silloin keisari – – antoi hallitsijanvakuutuksensa, jonka hän oli paria päivää aikaisemmin ranskaksi laadittuna allekirjoittanut ja jonka nyt Suomen kenraalikuvernööri *Sprengtporten* sai ruotsiksi käännettynä lukea julki." Sen jälkeen säädyt antoivat valansa. Rauhala korosti tietoisesti tai tiedostamattaan järjestelyn "ruotsalaisuutta", jossa hallitsijan tuli tehdä vakuutuksensa ensin, ja säädyt omansa vasta sen jälkeen.¹³⁵ Vakuutukset, valat ja puheet valtiopäivien avajaisissa ja päättäjaisissä "sisältävät kumoamattoman todistuksen siitä, että tällöin oli tarkoitus luoda Suomelle asema, joka takaisi sille sisäisen itsenäisyyden mahtavan Venäjän rinnalla ja valtiollisen olemuksen."¹³⁶ Keisarin "vakuutuskirja, Suomen 'Magna Charta', joksi sitä eräs aikalainen nimitti ja jonka kyllä jokainen Suomen kansalainen tuntee – – vahvasti voimaansa maan uskonnon ja perustuslait sekä ne eri- ja muut oikeudet, joita maan asukkaat olivat siihen asti valtiosäännön mukaan nauttineet".¹³⁷ Aulis J. Alasen käsitys oli jokseenkin sama: keisarin hallitsijanvakuutus ja sitä seuranneet säätyjen uskollisuudenvalat olivat tulevan "perustuslaillisen valtionrakennuksemme kulmakivet".¹³⁸

Ensimmäisten painosten kirjoittajat osasivat kautta linjan käyttää keisarin sanoja omien tulkintojensa tukena, sillä useissa artikkeleissa on pitkiä suoria sitaatteja asiakirjoista, jotka tältä osin vaikuttavat yksiselitteisen autenttisilta ja "tosilta".¹³⁹ Hallitsijanvakuutus oli kahdessa ensimmäisessä painoksessa kuvituksena, suomenkielisenä aikalaisdokumenttina.¹⁴⁰ Keisaria oli informoitu perusteellisesti "perustuslakien" sisällöstä, mutta "[v]ahvistus tapahtui jälleen soveliaimmin yleisessä muodossa, eri lakeja mainitsematta".¹⁴¹

Kirjoittajat eivät ainakaan liikaa korostaneet sitä, että valtiopäivillä ei todellisuudessa ollut paljoakaan valtaa ja päätöksiäkin ne tekivät vain nimeksi. Sen sijaan kirjoittajat nostivat esille teemoja, jotka olivat valtiosäädylle tärkeitä ja jotka osoittivat hallitsijan ja hänen alamaistensa vuorovaikutuksesta. Rauhalan mukaan "hallitsijan ja säätyjen yhteistoiminta" oli Suomen perustuslaillisen "valtioelämän alku".¹⁴²

Porvoossa "[v]armimman ja pysyvimmän tuloksen tuotti säätyjen *työ kotimaisen hallituksen perustamiskysymyksessä*." Keisarin tahto oli, että Suomen hallinto pidettiin erillään "Venäjän asioista". Siksi senaatti (hallituskonselji) oli edelleen 1900-luvun

alussa pääpiirteissään samanlainen kuin Porvoon valtiopäivien aikaan.¹⁴³ Suomen hallituskonseljin perustamisesta annettu kuva oli varsin positiivinen. Siinä jäi mainitsematta se, ettei suomalaisista koottu ja Suomessa sijainnut konselji ollut mitenkään ennalta määrätty toimielin, vaan Suomen sodan aikana oli tehty myös muita suunnitelmia Suomen hallinnon varalle.¹⁴⁴

Alasen mielipide oli yhteneväinen aiemman *Oma Maa* -kuvan kanssa, vaikka hän ohitti Porvoossa muodostetun Suomen "keskushallituksen" eteen tehdyn työn lyhyellä maininnalla muistuttaen kenraalikuvernöörin toimineen hallituskonseljin johdossa.¹⁴⁵ Mainitsematta kuitenkin jäi kenraalikuvernöörin melko vapaat kädet toimia; kenraalikuvernööreillä oli alusta alkaen sotilasasioiden ja vuodesta 1826 myös siviiliasioiden esittelyoikeus suoraan keisarille.¹⁴⁶ Konseljista senaatiksi muuttuneen hallintoelimen saavutuksia Alanen piti 1800-luvun alkupuolella heikkoina ja sen jäseniä "hengenlahjoiltaan korkeintaan keskinkertaisina".¹⁴⁷ Osmo Jussila on kuitenkin myöhemmin todennut, että senaatin oikeusosasto toimi hyvin, koska sen virkamiehillä oli vahva hovioikeuskokemus. Sen sijaan talous- ja hallinto-osaston virkamiehiltä puuttui pääosin kokemus itsenäisestä asiainhoidosta.¹⁴⁸

Eräs tärkeä kysymys koski sotalaitosta, jonka ylläpito rasitti alamaisia ja tuoreen valtion kassaa. Silti sotalaitoksen olemassaolo oli valtiollisen suvereniteetin kannalta oleellinen. Kysymys armeijasta oli arka ja vaikea säädylle, vaikka ne toivoivatkin, ettei sotaväkeä otettaisi ainakaan puoleen vuosisataan, ja "että milloin kansallinen sotajoukko pantiin kokoon, päällystö samoin kuin miehistökin otettaisiin maan kansalaisista sekä että sotajoukkoa ei käytettäisi sotiin maan rajojen ulkopuolella."¹⁴⁹ Nämä seikat olivat sittemmin konkretisoituneet juuri ennen ensimmäisen painoksen kirjoitusajankohtaa, kun Suomen sotavoimat oli kokonaan lakkautettu. Tosin keisari oli jo Porvoossa suostunut ruotuarmeijan hajottamiseen, mitä seikkaa ei kuitenkaan kannattanut kirjoitusaikana liikaa korostaa.¹⁵⁰

Suomen verojärjestelmä haluttiin sekin pitää "erillään Venäjän laitoksista." Oman keskushallinnon rakentamiseen ja toimintaan tarvittiin varoja. Säädöt tekivät ehdotuksen verotuksen yksinkertaistamisesta, mutta keisari ei ottanut asiaa käsittelyyn. Verotus jäi siten ennalleen vielä vuosikymmeniksi.¹⁵¹ Aulis J. Alaselle ratkaisu näyttäytyi varsin positiivisena. Keisari oli yhteiskuntaa rauhoittaakseen alentanut ja jopa poistanut veroja sodan aikana. Niin ikään keisari määräsi, että kaikki Suomesta kertyneet verotulot oli käytettävä maan omaksi hyväksi. Suomen uutta asemaa korostaakseen Alanen huomautti hallintoa, sotalaitosta ja verotusta käsitelleiden asioiden suuren painoarvon johtuneen siitä, että ne "olivat kaikki olleet yhteisiä entisen emämaan kanssa".¹⁵²

Talouden järjestämisessä säätyjen edut olivat erilaiset, sillä talonpojat ja aateliset ajoivat vapaampaa kauppaa, mutta porvaristo piti kiinni privilegioistaan. Myöskään sotavahinkojen korvaamiskysymyksessä ei saatu aikaan päätöksiä.¹⁵³

Käsitys Porvoon valtiopäivistä Suomen syntyä on elänyt sittemmin vahvasti; viimeksi vahvoja kaikuja tähän suuntaan saatiin *Merkkivuosi 1809* -hankkeen aikana, mitä myös hankkeen erinomaiset verkkosivut "Kansakuntaa rakentamaan" osaltaan kuvastavat.¹⁵⁴

Valtion resurssit ja niiden käyttö

Kukaan kolmen painoksen kirjoittajista ei esittänyt selkeästi, mitä minäkin aikana kuului valtion perustehtäviin, joiden hoitamiseen muun muassa verotuloja tarvittiin.¹⁵⁵ Kustaa Vaasan kovakätisesti läpiviemää kirkkoreduktiota ei näissä yhteyksissä mainittu, kuten ei itsevaltiuden ajan isoreduktiota, vaikka muuten esimerkiksi Vanhan Suomen ajoilta periytynyt lahjoitusmaa-problematiikka on vahvasti esillä 1900-luvun alkupuolen painoksissa. Myös valtiovallan raskaat epäonnistumiset alamaisten hyvinvoinnin ja toimeentulon turvaamisessa suurten kuolovuosien (1695–1697) ja 1860-luvun nälkävuosien aikana kuuluivat vähän käsiteltyihin teemoihin.¹⁵⁶ On vaikea arvioida, oliko kyse haluttomuudesta vai kenties suoranaisestä tietämättömyydestä, mutta esimerkiksi *Valtiotieteiden käsikirjassa* Arvi Raivio totesi ykskantaan, että ”valtion tarpeet” olivat joko työvoimaa tai tavaroita, joista myös valtion menot koostuivat.¹⁵⁷

Valtion esittäminen taloudellisena yksikkönä ei herättänyt vastaavia intohimoja kuin Suomen kuvaaminen maantieteellisenä ja valtio-oikeudellisena kokonaisuutena. Tämä siitäkkin huolimatta, että jo Porvoon säätykokouksen asialista painottui talouteen. Uuden ajan alun Ruotsissa valtion kuului turvata yhteiskuntarauha ylläpitämällä järjestystä ja jakamalla oikeutta oikeudenmukaisesti. Alamaisten puolustaminen sisäisiä ja ulkoisia vihollisia vastaan oli keskeinen tehtävä. Lisäksi valtion tuli olla aktiivinen eri elämäntilanteilla, varsinkin talouselämässä. Myös alamaisten kasvattaminen ja ”sivilisointi” kuuluivat valtiolle. Leo Harmajan 1920-luvun alun käsityksen mukaan valtio eli kruunu oli jokseenkin suoraan valtionalouden synonyymi. Valtionalouden ”ylimmäisenä päämääränä” oli ”yhteisen menestyksen valvominen”.¹⁵⁸

Kaikkien painosten kirjoittajat totesivat, että hallitsijalla oli autonomiankin aikana vallitsevien säädösten mukaan oikeus määrätä asetuksilla kaikista niistä Suomen suuriruhtinaskunnan asioista, joista ei ollut säädetty laeilla.

Vuoden 1809 jälkeen Suomen tuli maksaa suuri osa menoistaan omista varoistaan. E. G. Palménin mukaan aiemmin noin 40–50 prosenttia Suomen puoleisesta valtakunnasta kannetuista veroista oli mennyt valtion yleisiin tarpeisiin, joten ”[e]ipä kummaa, että Kustaa Vaasasta asti Ruotsin valtiomiehet pitivät maattamme arvossa verrattomana valtiotulojen tuottajana.”¹⁵⁹ Palmén kritisoi ruotsalaisten rauhanneuvottelijoiden Haminassa tekemää ehdotusta, jonka mukaan Suomen olisi pitänyt ottaa kantaakseen kolmasosa Ruotsin valtionvelasta. Venäjän neuvottelijat kuitenkin kieltäytyivät keskustelemasta asiasta ja tekivät siten ”Suomelle arvaamattoman palveluksen”.¹⁶⁰ Palménin ilmeinen ärtymys liittyi jo 1800-luvun puolimaista jatkuneeseen keskusteluun Suomen kiitollisuudenvelasta Ruotsille.¹⁶¹

Raimo Savolaisen mukaan Suomen suuriruhtinaskunnan vuonna 1808 saama oma tulo- ja menoarvio oli ensimmäisiä ja tärkeimpiä Suomen saamia valtiollisia tunnusmerkkejä.¹⁶² Maa oli aluksi vakavissa talousvaikeuksissa, koska ”Suomen muuttunut valtiollinen asema vaati tietysti hallintoa varten uusia virastoja ja laitoksia”. Lisäksi Aleksanteri oli aikoinaan ”uusien alamaistensa kannatuksen” voittaakseen lakkauttanut sekä pikkutullin että Ruotsin valtionvelan kuoletuksiin ja korkoihin

määrätyn määräaikaisen veron eli suostunnan. Edelleen keisari korotti virkamiesten palkkoja, perusti yliopistolle uusia virkoja ja rakennutti Helsingistä todellisen pääkaupungin. Näiden toimien seurauksena valtiontalous joutui tulojen laskiessa ja menojen kasvaessa ahdinkotilaan.¹⁶³

J. K. Paasikivi kirjoitti ensimmäisessä painoksessa laajasti Ruotsin ajan verotuksesta, joka toimi pitkään autonomian ajalle asti valtion verojen määräysperusteena.¹⁶⁴ Maavero oli vielä 1800-luvun alkupuolella koko valtiontalouden perusta, mutta Ruotsin ajalla toistuvasti sotien takia kerätyt suostuntaverot jäivät lähes kokonaan pois. Jostain syystä kirjoittajat viittasivat tähän siirtymään sodista rauhallisen kauden "siunauksellisuuteen" vain harvoin, vaikka esimerkiksi E. G. Palmén puhuikin monessa yhteydessä suomalaisten suorittamasta "veriverosta" ja sotien suurista aineellisista ja inhimillisistä menetyksistä. Sen sijaan erityishuomiota sai osakseen valtiopäivätoiminnan jäädyttäminen puoleksi vuosisadaksi, kun täysin kustavilaisten perustuslakien hengen mukaisesti säätyjä ei kutsuttu koolle. Taustalla oli se, ettei verotusta tarvinnut nostaa.¹⁶⁵ Aivan toisenlainen tilanne oli 1950- ja 1960-luvun vaihteen eduskunnassa, jossa "nykyisen kiihkeän vauhdin aikana" jouduttiin vuosittain hyväksymään kolme tai neljä lisätulo- ja menoarvioita.¹⁶⁶

Itsenäisyys vauhditti verouudistuksia eli verotuksen tehostamista. "Valtiollinen itsenäisyys oli aiheuttanut suuria menoja, ensi sijassa valtakunnan puolustuslaitoksen samoin kuin erinäisten muiden uusien tai laajentuneiden valtiotehtävien vuoksi." Lisäksi "vuoden 1918 vapaussota" aiheutti menolisäyksiä sekä rahanarvon yleistä laskua. Siksi sodan päätyttyä oli nähtävissä, että vanhalla veropohjalla ei selvittäisi uusista vaatimuksista. Eduskunta hyväksyi nopeassa tahdissa verojen korotuksia sekä kokonaan uusia veroja, kuten väliaikaisen varallisuusveron, tuloveron, tupakkavalmisteveron sekä uudistetun perintöveron. Toisaalta valtiontaloudelle tärkeitä aksiisiveroja (paloviina- ja mallasverot) jäi itsenäisyyden ajan alussa kieltolain myötä pois.¹⁶⁷

Aarne Rekola käsitteli kolmannessa painoksessa laajasti kirjoitusajankohdan verojärjestelmää. Historiallisen kontekstin sivuuttaminen tekstissä johti kyseenalaisiin lausuntoihin, kuten "entisaikaan ei verotus kuitenkaan yleensä ollut siinä määrin rasittava kuin nykyisin".¹⁶⁸ Esko Rekola tuki näkemystä toteamalla valtion voineen aiemmin kattaa valtaosan perustehtäviksi katsotuista toimistaan maaomaisuudesta saaduilla tai muilla vastaavilla tuloilla, minkä ohessa "kansalaisten" luontoissuorituksilla oli olennaista merkitystä.¹⁶⁹ Valtion omistaman metsämaan merkitys oli 1900-luvullakin suuri, sillä vaikka metsätulot muodostivat valtion suorista tuloista vain pienen osan esimerkiksi liikevaihtoveroon verrattuna, pystyi valtio ohjailemaan sotien jälkeistä asutustoimintaa omistamiensa maa-alueiden avulla.¹⁷⁰

Rekola painotti verotuksen lain- ja oikeudenmukaisuutta, ja entisaikojen verotus näyttäytyi tempoilevana ja nykyisestä poikkeavana. Koska itsenäisen Suomen kansalaisen yhdeksi olennaiseksi velvollisuudeksi oli muodostunut erilaisten verojen maksaminen, täytyi verorasituksen jakautua yksilöiden kesken mahdollisimman oikeudenmukaisesti.¹⁷¹

Rekolan kirjoituksen ilmestymisen aikaan (1960-luvun alussa) valtion tuloista lähes kaksi kolmasosaa muodostui erilaisista veroista. Valtion menot olivat puolestaan vuodesta 1938 lähes kolminkertaistuneet. Merkittävin muutos liittyi tulonsiirtojen huomattavaan lisääntymiseen. Kyse oli pääasiassa valtionavustuksista kunnille ja muille julkista tehtävää suorittaneille yhteisöille. Yksittäisistä menoeristä suurimpia olivat esimerkiksi lapsilisät ja valtion panostus kansaneläkkeiden tukiosiin.¹⁷² Valtion rahantarpeen kasvua kompensoi samanaikainen Suomen kansantalouden tuottavuuden parantuminen. Asukasta kohden laskettu vuosittainen tuotanto oli 1960-luvun taitteessa noin kaksinkertainen 1920-luvun puolivälin tasoon verrattuna.¹⁷³ Rekolan mukaan verouudistukset koskivat ensisijassa välittömiä, suoraan veronmaksajilta kerättyjä veromuotoja. Hallinnolliset ja sosiaaliset instituutiot ottivat hoitaakseen aiemmin yksityisten huolena olleita asioita, mutta vaativat vastineeksi kollektiivista taloudellista vastuunkantoa. Joka tapauksessa kirjoitusten perusteella ja instituutioiden näkökulmasta siirtyminen hyvinvointivaltioon edistyi 1950- ja 1960-luvun vaihteessa vahvasti.

Tullitulot valtiontaloudessa

Autonomian ajan lopussa tulleilla oli suuri merkitys valtiontaloudelle, mikä oli yhteydessä ulkomaankaupan voimakkaaseen kasvuun. Tullit muodostivat 1900-luvun alkuvuosina valtion vakinaisista tuloista yli kolmanneksen, paikoin lähes puolet.¹⁷⁴ Osaltaan tullit olivat konkreettinen osoitus modernisaatiosta, sillä niiden myötä entistä suurempi osa suorituksista maksettiin rahana. Aikalaiskirjoittajat eivät asiaan juuri puuttuneet, mutta kuvaavaa on, että ensimmäiseen painokseen E. G. Palmén kirjoitti artikkelin veroparseliin muuttamisesta rahasuorituksiksi; sinänsä kiintoisa esitys jätettiin toisesta painoksesta pois, koska luontoistuotteina maksetut verot olivat muuttuneet pääosin historiallisiksi jäänteiksi.¹⁷⁵ Ulkomaankaupan merkitys ei sittemmin ainakaan vähentynyt 1960-luvulle tultaessa, jolloin puunjalostusteollisuuden rinnalle oli noussut muuta raskasta teollisuutta. Neuvostoliiton ja Yhdysvaltain olosuhteiden asiantuntija, yritysjohtaja Johan Nykopp korosti kansainvälisten markkinoiden ja yhteyksien keskeisyyttä.¹⁷⁶

Oman Maan suhtautuminen Suomen talouselämän 1800-luvun loppupuolen haasteisiin oli kolmannessa painoksessa suoraviivaisen rationaalista. K. Kivialho piti Suomen talouden suurimpina haasteina 1860-luvun katovuosia, rahan arvon vaihteluja sekä ulkomaankaupan vahvaa sitoutumista Venäjään. Kivialho ei liittänyt tekstiään 1800-luvun ja 1900-luvun alun Suomen Venäjä-kontekstiin, vaan Suomen ulkomaankaupan kehityksen suunnan määräsivät yksinomaan kansainväliset suhdanteet.¹⁷⁷

E. G. Palménille tullit olivat keskeinen laillisuustaistelun osatekijä. Hän selosti tullien merkitystä merkantilistisen järjestelmän aikana ja kotimaisen tuotannon suojelun kannalta. Suomalaiset olivat olleet vuosisatoja toisten armoilla ja siksi "vieraat" järjestivät asiat oman mielensä mukaan.¹⁷⁸ Tässä yhteydessä hän jätti mainitsematta,

että kustavilaisen ajan perustuslakien mukaan tullit olivat yksin hallitsijan määrättävissä.¹⁷⁹

Lars Gabriel von Haartmanista tuli 1840-luvulla tullioalojen tarmokas pääjärjestelijä, vaikka "[t]äytyi tosin kulkea Venäjän tullipolitiikan vanavedessä". Kuitenkin valtion tullitulot kasvoivat nopeasti 3–4-kertaisiksi. Sittemmin Fabian Langenskiöldin johdolla 1858 laadittu kauppasopimus Venäjän kanssa oli edullinen. "Suomelle" myönnettyjä etuja kuitenkin leikattiin vientikiintiöillä 1885. Palménille tämä oli osa venäläisten "iskuja", joilla suomalaiset kilpailijat haluttiin raivata Venäjän markkinoilta.¹⁸⁰

Venäläisten suunnitelma Suomen tullijärjestelmän ja tullien yhtenäistämiseksi keisarikunnan muiden osien kanssa oli Palménin mielestä vaarallinen: "Miten korvata se aukko, joka syntyy Suomen valtiontalouteen, jos kolmas osa valtion tuloista katoaisi?" Suomen kuvaaminen tällä tavoin "valtiona" on kiintoisaa, kuten sekini, että kirjoittaja kannatti korkeita tulleja julkisen talouden resursoinnin varmistamiseksi. Samalla hän totesi vähemmän diplomaattiseen sävyyn, että "Suomen kansa" maksoi enemmän veroja henkilöä kohti kuin "Venäjän väestö". "Tätä verotaakkaa on keventänyt varmuus, että saadut tulot perustuslain mukaisesti ovat tulleet maan hyväksi käytettäväksi."¹⁸¹ Kenties täältä on peräisin myöhemmin varsin stereotyyppiseksi muodostunut käsitys siitä, että suomalaiset maksavat *mielellään* veroja?

Toiseen painokseen tulleista kirjoittanut Leo Harmaja totesi autonomian ajan tullikysymyksestä, että suomalaiset eivät halunneet keskustella asiasta Venäjän ajalla. Sen vuoksi "maassamme oli voimassa sama tullitaksa puolen vuosisadan ajan melkein sellaisenaan". Uusi tehostettu tullitariffi otettiin käyttöön vasta 1919. Inflaation vuoksi tariffeja korotettiin pian 100–200 prosenttia. "Tullitulojen rahallinen merkitys, joka Venäjän vallan aikana oli suorastaan ratkaiseva Suomen valtiontaloudessa, on itsenäisen tullipolitiikan vallitessa edelleen ollut erittäin suuri."¹⁸² Vasta toisen maailmansodan aikana määrätty liikevaihtovero "romahdutti" tullitulojen osuuden valtion tulonlähteenä noin neljäsosaan entisestä.¹⁸³

Valtionvelka sotien kustannusten, infrastruktuurihankkeiden kulujen ja hyvinvointivaltion hintana

Valtio turvautui varhaisempina vuosisatoina velanottoon ennen muuta sota-aikoina. Suurvalta-ajalla hallitus panttasi tai jopa myi kruunun omaisuutta pitääkseen jatkuvat sodat liikkeessä. Suomen Pankin pankkivaltuuston puheenjohtajanakin toiminut E. G. Palmén arvioi silti valtion velkaantumista ja velanottoa periaatteiltaan positiivisena ilmiönä.¹⁸⁴ Vaikka velanotto sai huonon maineen Kaarle XII:n aikana, Palmén muistutti Ruotsin olleen paremmassa jamassa kuin useat moninkertaisiin konkursseihin sortuneet eurooppalaiset valtiot.¹⁸⁵ Sen sijaan ilman mainintaa jäi tosiasia, että Venäjän vallan aikana Suomi välttyi lähes kokonaan sodilta ja siten myös aiempien aikojen "veriveroilta". 1800- ja 1900-luvun vaihteessa Suomi kuului itse asiassa merkittävän ranskalaispankki Crédit Lyonnais'n riskiluokituksessa parhaaseen kolmannekseen

ainoana ei-suvereenina valtiona. Tilanne kuitenkin muuttui pian venäläistämiskausien ja maailmansodan aikana.¹⁸⁶

Itsenäistyminen lisäsi valtion menoja merkittävästi, sillä velkaa oli otettava kevään 1918 sotakulujen maksuun. Itsenäistymisen murroksessa valtion menot lähes kaksinkertaistuivat. Lainaa otettiin myös muun muassa sodan aiheuttamien tuhojen korvaamiseen, valtion hankkimien yksityisten omaisuuksien lunastukseen, rahaolojen ja keskuspankin aseman vahvistamiseen sekä maanvuokrausuudistuksen toteuttamiseen.¹⁸⁷ Valtion setelivaranto jäi aikanaan punaisten puolelle, minkä vuoksi Vaasan senaatti sopi Vaasan Osake-Pankin kanssa 20 miljoonan markan määrään nousevien "rahannäköisten sekkien ('Vaasapankin raha') valmistamisesta ja liikkeeseen laskemisesta". Lisäksi laskettiin liikkeelle muun muassa kaksi *Suomen vapaudenlaina* -nimistä luottoa.¹⁸⁸

Suuriruhtinaskunta rahoitti toimintaansa lyhytaikaisilla vekseliluotoilla jo vuonna 1917, mutta vuoden 1918 sodan aikana vaikeudet konkretisoituvat, kun juuri itsenäistynyt valtio sai lainaa ruotsalaisista pankeista vain yksityishenkilöiden henkilökohtaisilla takauksilla. Sodan kestäessä suuryritykset myös maksoivat verojaan etukäteen, ja tehtaat toimittivat sotilastilauksia luotolla. Valtion veronkannon rytmi palautui säännölliseksi vasta vuonna 1921, ja viimeiset vekseliluotot maksettiin 1922.¹⁸⁹ Suomen valtion rakentuminen ei ollut ainakaan liian helppoa, mutta juuri siksi siitä oli hyvä valistaa lukijoita.

Valtio turvautui samoihin keinoihin vuosina 1939–1944, jolloin maksuvalmiutta parannettiin ottamalla Suomen Pankista setelistön katteeksi vekseliluottoa. Valtio hankki vuodesta 1953 luottonsa markkinoilta tavallisin keinoin, mutta joutui edelleen toisinaan lykkäämään maksujaan. Vuoden 1960 lopussa valtionvelka oli asukaslukuun suhteutettuna maailman pienimpiä, mutta oletettavaa oli, että kansantalouden laajentuminen tulisi pakottamaan maan ottamaan jatkossa lisää – "tällaisiin tarkoituksiin varsin hyvin perusteltua" – velkaa.¹⁹⁰ Rekolan argumentit olivat samankaltaisia kuin Palménin jo puoli vuosisataa aiemmin esittämät, sillä tämä oli todennut, että oli perusteltua ottaa ulkomailta lainaa varsinkin infrastruktuurin kehittämiseen.¹⁹¹ Suomi oli vuonna 1809 ollut täysin velaton, mutta kärsinyt sodan seurauksista, joten asema oli sittenkin huolestuttava. Lainaa oli otettava muun muassa Nikolainkirkon rakentamiseen ja Ahvenanmaan linnoittamiseen. Myöhemmin esimerkiksi Saimaan kanavasta aiheutui isoja kuluja.¹⁹² Suuriruhtinaskunnan talous pysyi 1800-luvun puoliväliin asti tasapainoisena, sillä valtion menot määräytyivät tulojen mukaan vuoteen 1863 asti. Budjetti ei ollut modernissa mielessä valtion ohjausväline vaan talouselämän tasapainohäiriöiden katsottiin korjaantuvan ilman valtion puuttumista asiaan.¹⁹³

Ensimmäisen maailmansodan jälkeen valtiovallan puuttuminen yhteiskunnan kehitykseen moninkertaisti julkiset menot. Näin Suomen tilanne muistutti Ruotsia, vaikka muuten maiden vertaaminen toisiinsa ei ollut perusteltua merkittävien kehityserojen vuoksi. Joka tapauksessa verotusjärjestelmän oli kehityttävä yleisten yhteiskunnallisten muutosten tahdissa. Jo 1920-luvulla otettiin käyttöön yleinen tulo- ja varallisuusvero. 1950-luvun lopulla valtionhallinnon tavoitteisiin kuului puolestaan

muun muassa yhteiskuntaryhmien välisten tulo- ja varallisuuserojen tasoittaminen, mikä käytännössä tarkoitti verotuksen kiristämistä. Valtion toiminnan laajentumisen tavoitteena oli luoda niin sanottu hyvinvointivaltio, "jossa mahdollisimman monella ihmisellä on mahdollisimman hyvä elää".¹⁹⁴

Oman Maan artikkeleissa viitattiin vain ohuesti valtion verotulojen ja otetun velan käyttöön. Lainoilla ja avustuksilla edistettiin talouselämää ja parannettiin sosiaalisia ja sivistyksellisiä oloja. Valtion lainanannolla on monissa länsimaissa merkantilismin aikoihin ulottuvat juurensa, mutta Ruotsin ja Suomen yhteisen valtakunnan aikana niitä oli pääomien puuttuessa jaettu vain kitsaasti.¹⁹⁵ Valtion lainaustoiminta lisääntyi voimakkaasti toisen maailmansodan jälkeen, kun se ulotettiin jokseenkin kaikille yhteiskunnan osa-alueille asunnontuotannosta maanparannustoimintaan sekä oppilaitosten ja voima- ja teollisuuslaitosten rakentamisesta sosiaalihuoltoon. Sotien jälkeen valtion reaalin luotonanto oli kymmenen kertaa suurempi kuin ennen sotia.¹⁹⁶

Ensimmäiseen painokseen kuntien taloudesta kirjoittanut Oskari Autere osoitti puutteellisillakin tilastoaineistoilla kaupunkien menojen lähes kaksinkertaistuneen asukasta kohti vuosien 1880 ja 1907 välillä.¹⁹⁷ Erityisiä kuluja aiheuttivat kaupunkien infrastruktuurin kehittäminen, sillä rakennusten, katujen, torien ja siltojen sekä yleisten töiden osalta kasvuprosentti mainittuina vuosina oli peräti 2 470 prosenttia. Toiseksi suurimmat menolisäykset koituivat terveydenhuollosta (980 %). Tiedot kertovat organisaatioiden ja rakenteiden kehityksestä, mutta kenties enemmän lähtötason alhaisuudesta.¹⁹⁸

Sulo A. Typön kolmannen painoksen "Kuntien talous" -artikkelin mukaan talouden kehitys riippui ratkaisevasti maan yleisistä taloudellisista oloista. Menot kasvoivat nopeimmin terveyden- ja sairaanhoidossa, sosiaalihuollossa sekä opetus- ja sivistystoimessa, jotka yhteensä kattoivat vuonna 1960 lähes puolet kuntien kokonaismenoista. Koulujen ja sairaaloiden rakentaminen heikensivät kuntien taloutta. Maalaiskuntien suuri huolenaihe, kiihtynyt maaltapako, aiheutti päänvaivaa myös kaupungeissa, sillä niiden infrastruktuuri ei hevin kyennyt ottamaan vastaan kaikkia muuttajia.¹⁹⁹ Tyttö ei luottanut enää sotien jälkeisen Suomen valtion kaikkivoipaisuuteen, eikä hän tukenut jatkuvan valtionvelan kasvattamista vaan vaati rationaalisia ratkaisuja kasvavan ongelman edessä.

Lopuksi

Oma Maa-sarjan ensimmäisissä painoksissa korostui suomalaisuuden erityisyys suhteessa Venäjään ja Ruotsiin. Erityisesti Venäjään nähden Suomi oli aivan erilainen. Varsinkin instituutioiden ja organisaatioiden tasolla Suomi nähtiin selkeästi Venäjää kehittyneempänä kokonaisuutena. E. G. Palmén esitti ajoittain purevaa kritiikkiä Ruotsiakin kohtaan, mutta silti hänelle oli selvää, että ruotsalaiseen oikeusjärjestykseen kiinnittyminen oli ollut "Suomelle arvaamaton onni".²⁰⁰

Palménin mukaan venäläisten suomalaisiin ja Suomen valtioon kohdistamien toimenpiteiden perusteet olivat kestäättömiä. Hänen oma vertailuun perustuva argumentaationsa oli paitsi tarkoitushakuista myös rohkeaa. Instituutioiden ja organisaatioiden näkökulmasta ei jäänyt epäselväksi, kuinka pitkällä Suomi oli valtiollisessa kehityksessään. Ensinnäkin Suomella oli oma pätevä virkamiehistö, "joka [oli] kaikille tunnettujen lakien noudattamiseen velvoitettuna". Venäjällä asiat olivat toisin. Palmén laittoi nimeltä mainitsemattoman venäläisen "lakitieteen edustajan" todistamaan, kuinka "Venäjällä meillä on paljon asetuksia, mutta ei oikeutta!" Palménin mukaan "Suomella on lainsäädäntö, jonka määräysten ytimekäs, selvä ja kaikille käsitettävä muoto, juurtuen vuosisatojen kehitykseen, – – on kasvanut kansamme omasta oikeustajunnasta." Edelleen Venäjällä oli pitkään voimassa uskonnonpakko, mutta Suomessa määräyksiä lievennettiin ortodoksien osalta jo 1827. Kun valtiopäivät aloittivat 1860-luvulla jälleen toimintansa, päästiin lainsäädännössä vielä pidemmälle. Myös opetustoimessa Suomi oli paljon Venäjää edellä. Venäjällä vallitsi 1800-luvun puolimaihin maaorjuus, Suomessa talonpoikien vapaus oli "ikivanha ja horjumaton". Suomen markka oli ruplaa vakaampi; maatalouden alalla Suomi oli ollut viime ajat parempi. Oma lukunsa oli alkoholipolitiikka: "Viinanvalmistus Venäjän valtiomonopoolin palvelukseen otettuna on muodostunut ruunun [sic] päätuloksi, ollen samassa kansan edistymisen mätähaava." Sitä vastoin Suomessa oli jo miespolvien ajan pyritty supistamaan ja ehkäisemään vahingollista alkoholin valmistusta. Viimein oli "[y]liopistomme, toista sataa vuotta vanhempi kuin Venäjän samanlaiset laitokset".²⁰¹

Suomen korkeampaa (valtiollista) kehitysastetta Venäjään verrattuna korostaneet perustelut olivat vahvasti sidoksissa (suomalaisten) instituutioiden toimintaan. Kansa oli 1900-luvun alun *Oma Maa* -painosten itseoikeutettu kollektiivitoimija, mutta sen rooli jäi – tai paremminkin se jätettiin – vähälle huomiolle valtiollisen kontekstin tarkastelussa. 1900-luvun vaihteen kielitaistelu sekä vanha- ja nuorsuomalaisten näkemuserot ja lopulta vuoden 1918 sodan kansalliseen yhtenäisyyteen aiheuttamat haavat eivät mahdollistaneet kansan aseman syvempää analysointia valtiollisena kollektiivitoimijana. Vasta kolmannessa painoksessa nousi esiin ajatus, ettei suomalainen kansallismieli ollut ehtinyt kehittyä omien instituutioiden tahdissa.

Suomen itsenäisyys näyttäytyi *Omassa Maassa* vuosisatoja kestäneenä hitaana kehityksenä. Yhteistä teossarjan artikkeleille oli Suomen valtion synnyn ajoittaminen vuoden 1809 tienoille. Erityisesti Porvoon valtiopäivien merkitys nostettiin keskeiseksi, sillä keisarin tulkittiin taanneen tällöin Suomelle oman perustuslain. Valtion olemassaolon suurimpana haasteena olivat sortovuodet ja joulukuun 1917 itsenäisyysjulistusta seuranneet tapahtumat. Suomen esittäminen maantieteellisenä ja varsinkin valtio-oikeudellisena kokonaisuutena syrjäyttivät *Omassa Maassa* kuvaukset Suomesta taloudellisena yksikkönä. Edes Suomen vuonna 1808 saama ensimmäinen oma tulo- ja menoarvio ei saanut suurempaa huomiota. Yhdessäkään kolmesta painoksesta ei lukijoille tehty yksiselitteisesti selväksi sitä, mitkä valtion perustehtävät kulloinkin olivat olleet. Autonomisen Suomen tarvitsemien omien virastojen ja laitosten perustaminen, maan itsenäistyminen ja vuoden 1918 sodan aiheuttamat kustannukset

saivat *Omassa Maassa* erityishuomiota, mutta samalla valtion toimintansa rahoittamiseen tarvitsema varojen hankinta jäi vaille perusteluja.

Teossarjan kolmannen painoksen painopisteen selkeä muutos kohti nykyaikaa heijastui vahvasti valtionaloutta käsitteleviin artikkeleihin. Valtiovallan puuttuminen Suomen yhteiskunnalliseen kehitykseen nähtiin välttämättömyytenä, minkä kääntöpuolena oli julkisten menojen räjähdysmäinen kasvu. Valtion mahdollisuus hoitaa alati laajentuvaa tehtäväkenttäänsä jatkuvasti lainarahan turvin nähtiin kestäättömänä ratkaisuna. 1900-luvun kääntyessä jälkipuoliskolle kansan (alamaisten) ideologisena ja konkreettisenä tukena ja turvana läpi vuosisatojen toiminut valtio oli muuttunut *Oma Maa* -kuvauksissa kansalaisistaan riippuvaiseksi toimijaksi.

Viitteet

⁶¹ Palmén 1907, 366.

⁶² Jännti 1928, 345–346.

⁶³ Kai Häggman, *Avarammille aloille, väljemmille vesille. Werner Söderström Osakeyhtiö 1940–2003*. WSOY 2003, 247–248.

⁶⁴ Kyseisen teoksen esipuheessa toimittaja Eino Jutikkala totesi, että kirjan tarkoituksena oli koota *Oman Maan* artikkelit yksien kansien väliin, sillä kyseisen teossarjan kolmaskin painos oli jo myyty loppuun. Yhteensä 17 artikkelista 15 oli ilmestynyt aikoinaan *Omassa Maassa*. Osa artikkeleista oli päivitetty ja muutettu, mutta kirjoittajat olivat suurelta osin samoja kuin alkuperäisessä julkaisussa. Varsinaisesti instituutioiden historiaan väljästikin liittyviä artikkeleista olivat lähinnä Vilho Niitemaan läänityslaitosta ja aateliston vallan kautta koskeva artikkeli, Eino Jutikkalan sääty-yhteiskuntaa ja sen hajoamista käsittelevät artikkelit sekä Veikko Vennamon siirtoväen asuttamista koskeva kirjoitus. *Suomen talous- ja sosiaalishistorian kehityslinjoja*. Eino Jutikkala (toim.), Historian korkeakoulu 2. Toimituskunta Päiviö Tommila, Eino Jutikkala, Pentti Renvall, Jaakko Suolahti. WSOY 1968.

⁶⁵ *Oman Maan* kolmanteen painokseen henkilöhistoriat kirjoitettiin ainoastaan H. G. Porthanista, J. W. Snellmanista, Y. S. Yrjö-Koskisesta sekä kaikista entisistä presidenteistä.

⁶⁶ Käsite ”valtio” esiintyi ensimmäisen kerran suomen kielessä 1840-luvulla. Käsitteen käyttö oli kuitenkin 1800-luvulla vakiintumatonta, ja Tuija Pulkkinen jakaa käsitteen peräti viiteen käyttötarkoitukseen. Pauli Kettunen, Yhteiskunta. Teoksessa Hyvärinen et al. (toim.) 2003 176; Tuija Pulkkinen, Valtio. Teoksessa Hyvärinen et al. (toim.) 2003, 218, 231–232.

⁶⁷ 1920-luvun painoksen artikkeleihin viitataan vain silloin, kun teksti on oleellisilta osiltaan poikennut ensimmäisen painoksen vastaavasta kirjoituksesta.

⁶⁸ Muista aikalaiskirjoittajista esimerkiksi M. Aura puhui Suomesta ”Venäjän yhteydessä vuodesta 1809 olleena valtiona”. M. Aura, Valtionhallinto. Teoksessa *Valtiotieteiden käsikirja. Aakkosellinen tietoteos IV*. Toim. Leo Harmaja et al. Tietosanakirja Osakeyhtiö 1924, 358.

⁶⁹ Lisäksi tausta- ja vertailuaineistona on käytetty muiden aikalaistekstien valtion määrittystä ja valtion toimintaa käsitteleviä tekstejä, joissa kuvattiin toisinaan hyvinkin yksityiskohtaisesti mutta ennen muuta normatiiviseen aineistoon perustaen hallinnon organisaatiota ja erilaisia toimijoita. Suuria yllätyksiä tai eroja *Oman Maan* näkemyksiin nähden mainittuihin teoksiin ei sisälly. K. J. Ståhlberg totesi kuitenkin 1916 ykskantaan, että Porvoossa 1809 ”Suomi – – Aleksanteri I:n vakuutuksen ja Suomen valtiosäätyjen suostumuksen kautta korotettiin valtioksi Venäjän keisarikunnan yhteydessä”. Rafael Erichin (1924) mukaan valtio harjoittaa ”omintakeista ja pysyvää valtaa” määrätyllä alueella. Tosin hän katsoi, ettei esimerkiksi suvereniteetilla ollut ”olennaista” merkitystä esimerkiksi Suomen asemalle Venäjän yhteydessä. Vastaavasti vuonna 1928 K. J. Ståhlbergin mukaan valtion tehtävänä oli pitää yllä oikeusjärjestystä ja edistää yleistä hyvää: ”Tämä toiminta on – – lainsäädäntöä, lainkäyttöä ja hallintoa.” K. J. Ståhlberg, *Suomen hallinto-oikeus pääpiirteissään*. Tietosanakirja-osakeyhtiö: 1916, 8; Rafael Erich (a), Valtio. Teoksessa *Valtiotieteiden käsikirja. Aakkosellinen tietoteos IV*. Toim. Leo Harmaja et al. Tietosanakirja Osakeyhtiö 1924, 327, 328; Rafael Erich (b), *Suomen valtio-oikeus. I:1*. Tietosanakirja-osakeyhtiö 1924; K. J. Ståhlberg, *Suomen hallinto-oikeus. Yleinen osa. Toinen uudistettu painos*. Otava 1928, 1.

⁷⁰ Petri Karonen on lukenut *Oman Maan* ensimmäisen ja toisen painoksen tekstit ja Antti Räihä kolmannen painoksen kirjoitukset. Artikkelit on laadittu tiiviissä kirjoittajien välisessä yhteistyössä.

⁷¹ Viljo Hytönen, Suomen itsenäisyys. Teoksessa OM 1925(a), 626.

⁷² Hytönen 1925a, 627.

⁷³ Edwin Linkomies, Suomen itsenäistyminen. Teoksessa OM 1962b(a), 42.

⁷⁴ Aulis J. Alanen, Porvoon valtiopäivät. Teoksessa OM 1958c, 455.

⁷⁵ Aulis J. Alanen, Suomen historia 1809–1863. Teoksessa OM 1960b, 282; vertaa Juhani Paasivirta, *Suomen itsenäisyyskysymys 1917 I. Maaliskuun vallankumouksesta valtakiiin*. WSOY 1947, 10. Paasivirran mukaan orastavaa suomalaista henkeä ilmeni jo 1700-luvun alkupuolella, kun suomalaiset esittivät ”kansallisen ja taloudellisen olemassaolon turvaamista koskevia vaatimuksia”.

⁷⁶ Mikko Juva, Itsenäisyyden aatteelliset edellytykset. Teoksessa OM 1959a, 194.

⁷⁷ Tämä näkemys Suomen historian vääjäämättömästä suunnasta oli yleinen 1940- ja 1950-luvulla, esimerkiksi Einar W. Juva, *Suomen Uudestakaupungista Haminaan 1721–1808. Historiallinen tutkielma*. Otava 1947.

⁷⁸ Tämä toteamus ei kuitenkaan tarkoita, etteivät kirjoittajat olisi olleet oikeassa siinä, että lähteistä löytyy runsaasti todisteita siitä, että suomalaiset pitivät itseään hyvinkin erityisinä suhteessa muihin Ruotsin kuninkaan alamaisiin. Esimerkiksi 1700-luvun osalta Petri Karonen, *De finska borgarna och begreppet ”Finland”. Om borgarståndet och dess krav på ständertidens riksdagar*. Teoksessa *Maktens mosaik. Enhet, särart och självbild i det svenska riket*. Red. Max Engman & Nils Erik Villstrand. Skrifter

utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland NR 715. Svenska litteratursällskapet, Atlantis 2008, 265–283, 464–472.

⁷⁹ Hytönen 1925a, 627–628.

⁸⁰ Linkomies 1962b(a), 42–43.

⁸¹ Keskustelusta esimerkiksi A. L. Narotshnitski, Venäjä ja Anjalan liitto. *Historiallinen Aikakauskirja* 64 (1966); Bruno Lesch, Jan Anders Jägerhorn: patriot och världsborgare, separatist och emigrant: en tidsskildring. SSLF 288. SLS 1941; Jutikkala 1983, 85; Max Engman, Valtakunnallinen, suomalainen vai suomenruotsalainen näkökulma? Ruotsinkielisestä historiantutkimuksesta Suomessa. Teoksessa Pekka Ahtiainen et al. (toim.), *Historia nyt. Näkemyksiä suomalaisesta historiantutkimuksesta*. Historiallisen yhdistyksen julkaisuja n:o 5. WSOY 1990; Panu Pulma, Separatismi ja taloudelliset intressit 1780-luvulla. Teoksessa Anu Koskivirta (toim.), *Tie tulkintaan*. Juhlakirja akatemiaprofessori Heikki Ylikankaalle 6. marraskuuta 1997. WSOY 1997; Charlotta Wolff, *Noble conceptions of politics in eighteenth-century Sweden (ca 1740–1790)*. Studia Fennica Historica 15. Finnish Literature Society 2008; Matti Klinge, *Napoleonin varjo. Euroopan ja Suomen murros 1795–1815*. Otava 2009.

⁸² Hytönen 1925a, 629.

⁸³ Hytönen 1925a, 632.

⁸⁴ Juva 1959a, 202–205.

⁸⁵ Hytönen 1925a, 636, 637; vertaa myös Juhani Arajärvi, Suomen hallitus Vaasassa. Teoksessa OM 1921, 1015.

⁸⁶ Hytönen 1925a, 637–638.

⁸⁷ Edwin Linkomies, Suomen itsenäisyyden aika 1917–39. Teoksessa OM 1962b(b), 78.

⁸⁸ Linkomies 1962b(a), 51.

⁸⁹ Arajärvi 1921, 1019–1020.

⁹⁰ Arajärvi 1921, 1021–1023, 1025.

⁹¹ OM 1910, 365.

⁹² Robert Hermanson, Suomen valtiosääntö. Teoksessa OM 1923, 290–291 (kursivoidut kohdat alkuperäisessä tekstissä harvennettu); Paavo E. Kauppinen, *Suomen valtiosääntöjen aate- ja käsitetieteellisestä taustasta. Yleiskatsaus perinteiden alkuperään ja kehitykseen*. Acta Universitatis Tamperensis ser A vol 337. Tampereen yliopisto 1992, 225.

⁹³ Hermanson 1923, 295.

⁹⁴ Numelin luetteli neljä poliittisen maantieteen valtioille osoittamaa päätyyppiä: mannersijainti, saaristosijainti, reunasijainti ja välisijainti. Ragnar Numelin, Suomen valtiollis-maantieteellinen asema. Teoksessa OM 1958a, 88, 92–93, 96. Myös Marko Tikan ja Jari Eilolan artikkeli tässä teoksessa.

⁹⁵ Erik Castrén, Suomen suhteet ulkovaltoihin. Teoksessa OM 1958a, 109–112.

⁹⁶ Antti Hannikainen, Lainsäädäntö ja oikeuslaitos itsenäisyyden aikana. Teoksessa OM 1960a, 332, 334.

⁹⁷ Kukaan ensimmäisen painoksen kirjoittajista ei ollut yhtä rohkea kuin Leo Mechelin, joka kirjoitti 1900-luvun alussa Suomen olevan valtio. Mechelin oli aikoinaan (1886) nostanut Venäjällä suuren vastalausemyrskyn kirjoittamalla Venäjän ja Suomen olevan valtioliitossa. Esimerkiksi Tommila 1999, 33; Pulkkinen 2003, 250; Henrik Meinander, Ryska tiden i dag. En forskningsöversikt. Teoksessa Nina Edgren-Henrichson, Laura Mattsson, Hedvig Rask, Minna Sarantola-Weiss, Henrika Tandefelt, Maria Vainio (red.), *Trädgården, i biblioteket, i världen. Festskrift till Rainer Knapas den 19 februari 2006*. Söderströms, Atlantis: Jyväskylä 2006, 180; Klinge 2010, 263, 265. Leo Mechelinin poliittisesta toiminnasta katso erityisesti Elisabeth Stubb, *Rätt som argument. Leo Mechelin och finska frågan 1886–1912*. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 189. Finska Vetenskaps-Societeten 2012.

⁹⁸ OM 1912 hakemisto; OM 1926 hakemistossa ajanjakso 1809–1917 oli jo nimetty ”Venäjän vallan ajaksi” samaan tapaan kuin sitä edeltävä jakso oli ”Ruotsin vallan aika”. O. Seitkari kirjoitti Suomella olleen vuodesta 1809 ”autonomisen valtion asema”. O. Seitkari, Venäjän poliittiset tavoitteet Suomessa. Teoksessa Päiviö Tommila (toim.), *Venäläinen sortokausi Suomessa*. WSOY 1960, 19; Peri+-tietokannan mukaan autonomia-käsitteen käyttö yleistyi *Historiallisessa Aikakauskirjassa* jonkin verran 1960-luvulta alkaen, mitä ennen käsite oli varsin harvinainen. Katso ja vertaa autonomia-käsitteestä esimerkiksi Matti Klinge, Itsenäisyys – jääkäriiliike – sortokausi. Käsitteistä ja tapauksista. *Historiallinen Aikakauskirja* 67 (1969), 309–310; Matti Klinge, *Keisarin Suomi*. Schildt 1997. Aikalaiskäsitteistä Erich 1924a, 329.

⁹⁹ Päiviö Tommila sanoo oikeustieteilijä J. J. Nordströmin olleen ensimmäinen, joka 1840-luvulla käytti Suomen oikeudellisesta asemasta käsitettä autonomia. Päiviö Tommila, *Suuri adressi*. WSOY 1999, 22; myös Osmo Jussila, Suomi suuriruhtinaskuntana 1809–1917. Teoksessa Osmo Jussila & Seppo Hentilä & Jukka Nevakivi, *Suomen poliittinen historia 1809–2009*. WSOY 2009, 40. Jussilan mukaan professori J. J. Nordström tarkoitti autonomia-sanalla Suomen itsehallintoa Venäjän alaisuudessa; Nordströmin

ajatuksista tarkemmin Osmo Jussila, *Suomen perustuslait venäläisten ja suomalaisten tulkintojen mukaan 1808–1863*. Historiallisia Tutkimuksia LXXVII. SHS 1969, 171–175.

¹⁰⁰ Tosin vuonna 1909 hän käytti myös kerran käsitettä "sisällinen autonomia", E. G. Palmén, Y. M. Sprengtporten ja itsenäisyystuumat. Teoksessa OM 1909(b), 664.

¹⁰¹ SAOB, <http://g3.spraakdata.gu.se/saob/> ("autonomi", 12.7.2013); Peri+-tietokanta <http://digi.lib.helsinki.fi/aikakausi/secure/main.html> ("autonomi", "autonomia", 12.7.2013); "Suomen valtiollinen autonomia" (K. V. Rauhala kirja-arvostelussa *Historiallinen Aikakauskirja* 7 (1909), 148); "kansallinen autonomiamme", (E. G. Palmén avaussanoissaan historiantutkijoiden ja opettajien kokouksessa 8.1.1914. *Historiallinen Aikakauskirja* 12 (1914), 16). Varhaisista käyttötavoista myös esimerkiksi *Tidskrift utgiven av Pedagogiska föreningen i Finland* nro 2, 1887; E. G. Palmén ja C. G. Estlander, Tammikuun valiokunta 1862. OM 1907 (kirjoittaja Palmén), 261; E. G. Palmén, 1863–64 vuosien valtiopäivät. OM 1908a, 636; U. L. Lehtonen, Aleksanteri I. OM 1911, 476; myös esimerkiksi Osmo Jussila, "Oppi Suomen valtiosta". Suomen valtion synty historiantutkimuksen ongelmana. *Historiallinen Aikakauskirja* 83 (1985), 26–29.

¹⁰² Robert Hermanson toimi Helsingin yliopiston valtio-oikeuden ja kansainvälisen oikeuden professorina 1884–1908. Hermanson oli jo oikeustaistelun alusta kirjoittanut vahvoja kannanottoja Suomen asemasta Venäjän yhteydessä. Leena Ellonen (toim.), *Suomen Professorit – Finlands Professorer 1640–2007*. Professoriliitto 2008; Tommila 1999, 33; esimerkiksi Robert Fredrik Hermanson, *Finlands statsrättsliga ställning*. G. W. Edlund 1892; Robert Hermanson, Suomen perustuslait. Teoksessa OM 1908a. Myös monissa muissa artikkeleissa viitattiin suoraan samoihin pykäliin, esimerkiksi K. W. Rauhala, Porvoon valtiopäivät. Teoksessa OM 1908a sekä E. G. Palmén, Suomen kansan asema. Teoksessa OM 1911(a), 934.

¹⁰³ Hermanson 1908a, 374.

¹⁰⁴ Hermanson 1908a, 375.

¹⁰⁵ Historiantutkijoiden oikeustaistelusta esimerkiksi Raimo Savolainen, *Suosikkisenaattorit. Venäjän keisarin suosio suomalaisten senaattoreiden menestyksen perustana 1809–1892*. Hallintohistoriallisia tutkimuksia 14. Painatuskeskus 1994, 9–10; Raimo Savolainen, Keskusvirastot, virastot ja laitokset 1809–1917. Teoksessa Raimo Savolainen (toim.), *Suomen keskushallinnon historia 1809–1996*. Hallintohistoriakomitea 1996 (1996a), 324–325. Suomen perustuslaillisesta asemasta käydystä keskustelusta myös L. A. Puntilla, Kiista Suomen asemasta Venäjän valtakunnassa. Teoksessa Tommila (toim.) 1960, 17.

¹⁰⁶ Kursivoinnit ovat harvennuksia alkutekstissä. Hermanson 1908a, 372–376; Paasivirran (1947, 17) mukaan Suomen "sisäisen itsenäisyyden" suurin ongelma Porvoon valtiopäivien jälkeen oli se, että Suomen hallitsijan valta oli kytkeytynyt Venäjän keisarikruunuun, mikä häiritsi vallan perustuslainmukaista käyttöä.

¹⁰⁷ Osmo Jussila, *Suomen suuriruhtinaskunta 1809–1917*. WSOY 2004, 17, 19; myös Jussila 1985. Keskustelusta synteesi teoksessa Timo Soikkanen (toim.), *Taistelu autonomiasta. Perustuslait vai itsevaltiut?* Kleio. Edita Porvoo 2009, erityisesti Timo Soikkanen, "... Lakiensa suojeluksessa". Kahden tulkintamallin loukussa.

¹⁰⁸ Kursiivi alkuperäisessä harvennettu. Hermanson 1908a, 384, 387–388. Kyseisen lain perustuslainluontoisuudesta esimerkiksi Hannu Immonen, "Sotaministeri Miljutin ja vuoden 1878 asevelvollisuuslaki". *Historiallinen Aikakauskirja* 81: 3 (1983). Aulis J. Alanen oli vastaavalla kannalla huomauttaessaan yleisemmin, ettei Porvoon valtiopäivillä ollut kyse keisarin ehdollisesta lahjasta, vaan molempia osapuolia sitoneesta sopimuksesta. Perusteita näkemykselle Alanen haki siitä, että Aleksanteri ulotti sopimuksen seuraamukset myös seuraajiinsa luvattaessaan Suomen perustuslakien voimassaolon "ijän-ikuisiksi ajoiksi". Alanen 1960b, 277.

¹⁰⁹ Hermanson 1908a, 385.

¹¹⁰ Hermanson 1908a, 391.

¹¹¹ Yleisesti Jussila 1969; Käydystä polemiikista Jussila 2004, 170–175.

¹¹² Paasivirta 1947, 19.

¹¹³ Klami 1980, 339.

¹¹⁴ Alanen 1960b, 277. Asiaan liittyvästä keskustelusta esimerkiksi Petri Karonen, *Pohjoinen suurvalta. Ruotsi ja Suomi 1521–1809*. Kirjokansi 63 (4. painos). SKS 2014, 433–434, 436–437 ja siinä viitteessä 115 mainittu keskustelu; Seppo Tiihonen, Suomalaisen hallitsemismallin juuret ja kehitys. Teoksessa Jorma Selovuori (toim.), *Valta ja byrokratia Suomessa 1809–1998*. Valtioneuvoston kanslia 1999.

¹¹⁵ Jussila 2009, 29; Keijo Korhonen, *Suomen asiain komitea. Suomen korkeimman hallinnon järjestelyt ja toteuttaminen vuosina 1811–1826*. Historiallisia tutkimuksia LXV, SHS 1963, 308–323; Jussila 1969,

171; Päiviö Tommila, *Suomen autonomian synty 1808–1819*. Valtioneuvoston kanslia 1984, 121–122, 142–143; Savolainen 1994, 296–299; Max Engman, *Pitkät jäähyväiset. Suomi Ruotsin ja Venäjän välissä vuoden 1809 jälkeen*. WSOY 2009, 110–111.

¹¹⁶ Tässä yhteydessä, kuten kaikissa kirjan artikkeleissa, puhutaan toistuvasti ”eduskunnasta” silloinkin, kun kyse on ollut täysin 1900-luvusta poikkeavasta säätyedustuksesta, tarkemmin Marko Tikan ja Petri Karosen valtiopäivätoimintaa käsittelevässä artikkelissa; Ismo Pohjantammi, Edustus. Teoksessa Hyvärinen et al. (toim.) 2003, 372, 374.

¹¹⁷ Hermanson 1908a, 379–380, 382. Aikalaisille, ainakin sivistyneistön ja säätyjärjestelmän yläportailta olleille edustajille, hämmentävästä alamais-kansalais-keskustelusta esimerkiksi Pollari & Ruuska & Anttila & Kauranen & Löytty & Rantanen 2008.

¹¹⁸ Hermanson 1923, 288–342. Vertaa esimerkiksi Erich 1924a–b.

¹¹⁹ Kursivoidut sanat alkuperäisessä tekstissä harvennettuja. Hermanson 1923, 291–292, 295.

¹²⁰ Kastari toimi muun muassa valtiosääntöoikeuden ja kansainvälisen oikeuden vt. professorina, apulaisprofessorina ja professorina Helsingin yliopistossa 1945–1973, eduskunnan oikeusasiamiehenä 1952–1956 sekä valtioneuvoston jäsenenä 1957–1958. Ellonen (toim.) 2008.

¹²¹ Paavo Kastari, Suomen valtiosääntö. Teoksessa OM 1960a, 260.

¹²² Kastari 1960a, 260.

¹²³ Hannikainen 1960a, 333–334.

¹²⁴ Kastari 1960a, 260; Yleisesti Kauppinen 1992.

¹²⁵ Tästä keskustelusta ennen muuta Vesa Vares, *Kuninkaan tekijät. Suomalainen monarkia 1917–1919. Myytti ja todellisuus*. WSOY 1998.

¹²⁶ Linkomies 1962b(b), 79–80.

¹²⁷ Anders Huldén, *Kuningasseikkailu Suomessa 1918*. Kirjayhtymä 1988, 19–22; Henrik Meinander, *Tasavallan tiellä. Suomi kansalaissodasta 2000-luvulle*. Schildts 1999, 36–39; Vesa Vares, Kuningashankkeesta tasavaltaan. Teoksessa Pertti Haapala & Tuomas Hoppu (toim.), *Sisällissodan pikkujättiläinen*. WSOY 2009, 376–394.

¹²⁸ Linkomies 1962b(b), 82.

¹²⁹ Suomenkielisessä historiallisessa kirjallisuudessa on pitkään ollut vallalla ”Porvoon valtiopäivät” -käsite, vaikka ruotsiksi kyse oli ”maapäivistä” (*landtdag*). Erityisesti Osmo Jussila (esimerkiksi 2004) on halunnut vakiinnuttaa maapäivät-käsitteen suomenkieliseenkin tutkimukseen, mutta niin ei ole toistaiseksi käynyt. *Oma Maa* -sarjassa käytetään vuoden 1809 säätykokouksesta systemaattisesti nimitystä Porvoon valtiopäivät. Esimerkiksi Aimo Halila (Aimo Halila, *Porvoon valtiopäivät ja autonomian alkuaika. Suomen kansanedustuslaitoksen historia*. Ensimmäinen osa. Helsinki 1962, 497–498) selostaa maapäivien ja valtiopäivien välistä eroa. Muun muassa Pentti Virrankoski (Pentti Virrankoski, *Suomen historia 1. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 846*. SKS 2001, 406) pitää Porvoon valtiopäiviä valtiopäivinä. Vertaa esimerkiksi Jyrki Paaskoski, *Venäjän keisarikunta ja Suomen suuriruhtinaskunnan synty 1808–1820. Det ryska kejsardömet och tillkomsten av storfurstendömet i Finland 1808–1820*. Arkistolaitoksen toimituksia 6. Toimi. Pertti Hakala. Kansallisarkisto 2009, 41; Eräänlaista välittävää kantaa edustaa Matti Klinge, joka useissa yhteyksissä on puhunut Porvoon ”maa- tai valtiopäivistä”. Klinge 1997, 15–17; Klinge 2008, 205–208, 269. Samoin Max Engman (esimerkiksi Engman 2009a, 77) otsikoi teoksensa erään luvun ”Porvoon valtiopäiviksi”, mutta kirjoittaa heti alla ”maa- tai valtiopäivistä”. Maapäivistä Nils Erik Villstrand, *Från konungens undersåtar till kejsarens. Den ryska tro- och huldetseden i Vasa län år 1808*. Teoksessa Martin Hårdstedt och Göran Backman (toim.), *Krig kring Kvarnen. Finska kriget 1808–09 och slaget vid Oravais i ny belysning*. Oravais historiska förening 1999. Katso myös Pohjantammi 2003, 372–374; Soikkanen 2009, esimerkiksi 19–21, 30, 35. Marko Tikan ja Petri Karosen artikkeli tässä teoksessa.

¹³⁰ Hermanson 1908a, 371 (kursivoitu osuus alkuperäisessä harvennettu).

¹³¹ vertaa esimerkiksi Pulkkinen 2003, 248.

¹³² Haminan rauhansopimuksessa ei mainittu Suomea erillisenä osana, vaan ainoastaan Ruotsin Venäjälle luovuttamat läänit, mikä ei tietenkään tarkoita, etteikö Suomi olisi ollut selkeä maantieteellinen ja jopa poliittinen alue. Esimerkiksi Petri Karonen, *The Peace Treaty of Hamina and its Aftermath in Sweden and in Finland. Sjuttonhundratalet* 2010, 168–183 ja siinä mainittu kirjallisuus.

¹³³ Rauhala 1908a, 393–394 (Kyseinen artikkeli on painettu pienin kielikorjauksin 1920-luvun painokseen).

¹³⁴ Alanen 1958c, 442–443, 447.

¹³⁵ Seremonian yksityiskohdista on kiistelty pitkään, sillä osa tutkijoista on arvellut säätyjen antaneen oman uskollisuudenvalansa ensin, mutta mitä todennäköisimmin tässäkin asiassa seurattiin ruotsalaista järjestystä. – Tästä erityisesti Halila 1962; Nils Erik Villstrand, *Hyllningsakten i Borgå domkyrka den 29*

mars 1809. Några nya fakta och anmärkningar en gång till. *Finsk Tidskrift* 2008 sekä niissä mainittu kirjallisuus. Vertaa myös Klinge 1997; Jussila 2004; Henrika Tandefelt, *Borgå 1809. Ceremoni och fest*. SLS 2009.

¹³⁶ Rauhala 1908a, 396–397.

¹³⁷ Rauhala 1908a, 398.

¹³⁸ Alanen 1958c, 450–451.

¹³⁹ Hyvä esimerkki on Rauhalan kuvaus siitä, kuinka säädyt lupasivat omalta osaltaan pitää Aleksanteri I:stä ”oikeana” esivaltana sekä säilyttää ”maan perustuslait ja konstitutsionin sellaisina, kuin ne olivat saaneet vahvistuksen esivaltana” sekä ja olivat voimassa”. Rauhala 1908a, 398.

¹⁴⁰ Rauhala 1908a, 399.

¹⁴¹ Rauhala 1908a, 399.

¹⁴² Rauhala 1908a, 405.

¹⁴³ Kursivoitu kohta alkuperäisessä harvennettuna. Rauhala 1908a, 403–404.

¹⁴⁴ Korhonen 1963, 21–31; Tommila 1984, 37–38; Jussila 2009, 24–25.

¹⁴⁵ Alanen 1958c, 455.

¹⁴⁶ Tommila 1984, 110–112; Kristiina Kalleinen, *Suomen kenraalikuvernementti. Kenraalikuvernöörin asema ja merkitys Suomen asioiden esittelyssä 1823–1861*. Hallintohistoriakomitea 1994, 34.

¹⁴⁷ Alanen 1960b, 282.

¹⁴⁸ Jussila 2009, 26.

¹⁴⁹ Rauhala 1908a, 402.

¹⁵⁰ Myös Petri Karosen ja Nils Erik Villstrandin artikkeli tässä teoksessa.

¹⁵¹ Rauhala 1908a, 402–403.

¹⁵² Alanen 1958c, 452.

¹⁵³ Rauhala 1908a, 404–405.

¹⁵⁴ <http://www.1809.fi/etusivu/fi.html> (viitattu 23.11.2013). Keskustelusta myös esimerkiksi Pulkkinen 2003.

¹⁵⁵ Varhaismodernin Ruotsin valtion tehtäväkentän suppeudesta Martin Melkersson, *Staten, ordningen och friheten. En studie av den styrande elitens syn på statens roll mellan stormaktstiden och 1800-talet*. SHU 184. Stockholm 1997, passim.

¹⁵⁶ Myöhemmässä kato- ja nälkävuosien tutkimuksessa katsottiin pitkään, että varsinkin 1690-luvulla valtiovalta jätti huomiotta alamaisten hädän (erityisesti Eino Jutikkala, *Vuoden 1697 kansallisonnettomuus, sen tuhot ja väistämismahdollisuudet*. Turun Historiallinen Arkisto 11, Turku 1951; Eino Jutikkala, *Kuolemassa on aina syynsä. Maailman väestöhistorian ääriiviivoja*. WSOY 1994), mutta sittemmin Ilkka Mäntylä (*Kruunu ja alamaisten nälkä. 1690-luvun katovuosien verotulojen vähennys Pohjanmaalla ja esivallan vastatoimenpiteet*. Scripta Historica 13. Oulun historiaseura 1988) ja Mirikka Lappalainen (*Jumalan vihan ruoska. Suuri nälänhätä Suomessa 1695–1697*, Siltala 2012) ovat tarkastelleet asiaa toiselta kannalta ja todenneet valtiovallan yrittäneet tehdä hankalassa tilanteessa voitavansa. 1860-luvun nälkävuosien tulkinnasta katso erityisesti Oiva Turpeinen, *Nälkä vai tauti tappoi? Kauhunvuodet 1866–1868*. Historiallisia Tutkimuksia 136. SHS 1986; Antti Häkkinen, Vappu Ikonen, Kari Pitkänen, Hannu Soikkanen, *Kun halla nälän tuskan toi. Miten suomalaiset kokivat 1860-luvun nälkävuodet*. WSOY 1991; Kari Pitkänen, *Deprivation and disease. Mortality during the great Finnish famine of the 1860*. Suomen väestötieteen yhdistyksen julkaisuja 14. Suomen väestötieteen yhdistys 1993; *Oma Maa*-sarjassa katovuosista kirjoittaneet K. R. Melander ja G. Melander (Katovuosista Suomessa. Teoksessa OM 1924) eivät ottaneet kantaa 1690-luvun kuolovuosien ”syyllisiin”, vaan taustalta löytyivät ennen muuta luonnonolosuhteet. Lahjoitusmaa-asioista esimerkiksi Piia Einosen, Antti Räihän ja Marko Tikan artikkeli tässä teoksessa.

¹⁵⁷ Arvi Raivio, Valtionmenot. Teoksessa *Valtiotieteiden käsikirja. Aakkosellinen tietoteos IV*. Toim. Leo Harmaja et al. Tietosanakirja Osakeyhtiö 1924, 376.

¹⁵⁸ Leo Harmaja, Valtiontalous. Teoksessa *Valtiotieteiden käsikirja. Aakkosellinen tietoteos IV*. Toim. Leo Harmaja et al. Tietosanakirja Osakeyhtiö 1924, 400 (kursiivi alkuperäisessä); Melkersson 1997; Karonen 2014. ”Yhteisestä hyvästä” 1700-luvun kontekstissa, Jouko Nurmiainen, *Edistys ja yhteinen hyvä vapaudenajan ruotsalaisessa poliittisessä kielessä*. Bibliotheca Historica 122. SKS 2009.

¹⁵⁹ E. G. Palmén, Suomen valtiotalous 1809–1909. Teoksessa OM 1910a, 277–278.

¹⁶⁰ Palmén 1910a, 279.

¹⁶¹ Myös esimerkiksi Palmén 1911a, 924, 926, 935; Viljo Hytönen, Suomen kansan asema. Teoksessa OM 1925(b), 1025, 1026, 1028–1029; Raivio 1924, 381. Engman 2009a; Sven-Erik Åström, *The Swedish Economy and Sweden's Role as a Great Power 1632–1697*. Teoksessa Michael Roberts (toim.), *Sweden's Age of Greatness 1632–1718*. Aylesbury 1973; Sven-Erik Åström, Suomen asema Ruotsin valtion- ja

sotataloudessa. *Suomen taloushistoria 1*. Toim. Eino Jutikkala et al. Tammi 1980; Eino Jutikkala, Mitä valtioyhteys Ruotsiin tai Venäjään vaikutti Suomen talouteen? *Kanava* (1978), 342–348. Ruotsin valtionvelasta aikakaudella yleisesti Max M. Edling & Patrik Winton (red.), *Ett nödvändigt ont. Statsskuld och politik i Förenta Staterna och Sverige 1780–1870*. Opuscula historica Upsaliensia 38. Uppsala universitet: 2009. Keskustelusta myös Petri Karosen ja Nils Erik Villstrandin artikkeli tässä teoksessa.

¹⁶² Raimo Savolainen, *Keskusvirastolinnakkeista virastoarmeijaksi. Senaatin ja valtioneuvoston alainen keskushallinto Suomessa 1809–1995*. Hallintokomitea 1996 (1996b), 23; Sakari Heikkinen & Seppo Tiihonen, *Valtionrakentaja. Valtiovarainministeriön historia 1*. Valtiovarainministeriö 2009 (2009a), 91–102.

¹⁶³ Palmén 1910a, 279–280. Vertaa esimerkiksi Matti Klinge, *Pääkaupunki. Helsinki ja Suomen valtio 1808–1863*. Otava 2012, jossa rakennusurakasta ylipäättään annetaan positiivinen kuva.

¹⁶⁴ J. K. Paasikivi, Verojen kehittyminen ja merkitys valtion taloudessa. Teoksessa OM 1907, 330–331.

¹⁶⁵ Alanen 1960b, 278. ”Veriverosta” tarkemmin Petri Karosen ja Nils Erik Villstrandin artikkelissa tässä teoksessa.

¹⁶⁶ Kastari 1960a, 271.

¹⁶⁷ J. K. Paasikivi, Verojen kehittyminen ja merkitys valtion taloudessa. Teoksessa OM 1920, 883–884, 887, 888.

¹⁶⁸ Aarne Rekola, Suomen verojärjestelmä. Teoksessa OM 1960b, 39.

¹⁶⁹ Esko Rekola, Valtiontalous. Teoksessa OM 1961b, 298.

¹⁷⁰ N. A. Osara, Metsä kansamme taloudessa. Teoksessa OM 1958d, 240.

¹⁷¹ Rekola 1960b, 51.

¹⁷² Rekola 1961b, 299, 303.

¹⁷³ Matti Leppo, Suomen talouselämä ja kansatulo. Teoksessa OM 1958b, 419, 425.

¹⁷⁴ Suomen ulkomaankauppa kasvoi Autereen mukaan 1880-luvun alusta 1900-luvun alkuun 2,5-kertaiseksi mutta tullit peräti 3,5-kertaisiksi. Kauppatase oli koko ajan passiivinen. Palménin ja Paasikiven arviot tullitulojen merkityksestä erosivat huomattavasti toisistaan, mutta oleellisinta tässä yhteydessä on, että ne muodostivat joka tapauksessa merkittävän osan valtiontaloudesta. Oskari Autere & E. G. Palmén, Suomen ulkomaankauppa ja tullit. Teoksessa OM 1911, 715–716, 720–721; Paasikivi 1907, 336–337; Savolainen 1996b, 32–33.

¹⁷⁵ E. G. Palmén, Veroparseliin muuttamisesta. Teoksessa OM 1911(b), 156–159.

¹⁷⁶ Johan Nykopp, Suomen nykyinen ulkomaankauppa. Teoksessa OM 1961a, 466–468. Myös N. A. Osaran artikkeli, jonka mukaan Suomen vientikaupan yksipuolisuus – metsätuotteiden yhteenlaskettu osuus viennistä oli 1950-luvulla vuosittain 78–85 % – tarkoitti että ”ilman metsätuotteiden vientiä jäisi kansaltamme suuri osa sen jokapäiväisessä elämässä kuluttamista tavaroista saamatta”. Osara 1958d, 242; Nykoppista esimerkiksi Mikko Uola, Nykopp, Johan, Kansallisbiografia. <http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/1555/> (viitattu 11.2.2014).

¹⁷⁷ K. Kivialho, Suomen ulkomaankauppa 1860–1954. Teoksessa OM 1960b, 261–265, 270, 272.

¹⁷⁸ Autere & Palmén 1911, 721.

¹⁷⁹ Esimerkiksi Sakari Heikkinen, *Suomeen ja maailmalle: tullilaitoksen historia*. Tullihallitus 1994, 309.

¹⁸⁰ Autere & Palmén 1911, 722–723.

¹⁸¹ Palmén viittasi Bobrikovin aikanaan esittämään ajatukseen tullirajan poistamisesta Venäjän ja Suomen väliltä. Sakari Heikkinen (1994, 311–313) toteaa tullifuusioasiassa istuneen monia komiteoita, jotka eivät kuitenkaan päässeet puusta pitkään. Palménin pelko valtiontalouden aukosta osoittautui erityisesti viljatuotteiden tuonnin osalta perusteettomaksi, sillä vuodesta 1914 yleisvaltakunnallisen lainsäädännön nimissä kaikelle viljalle määrättiin tullit. Myös Polvinen 1984, 258–263. Autere & Palmén 1911, 723–724.

¹⁸² Verner Lindgren & Leo Harmaja & E. G. Palmén, Suomen ulkomaankauppa ja tullit. Teoksessa OM 1923, 669–670; Heikkinen 1994, 310.

¹⁸³ Rekola 1961b, 302.

¹⁸⁴ ”Tieteellinen teoria siis täydelleen hyväksyy velanoton, jolla esim. poistetaan historiallisia epäkohtia, jotka jäytävät kansan voimaa (esim. Itä-Suomen lahjoitusmaalaitosta).” E. G. Palmén, Suomen valtionvelka ja sen vastineet. Teoksessa OM 1910(b), 174–175.

¹⁸⁵ Palmén 1910b, 175. Ruotsin valtionvelasta ja ennen muuta suuren Pohjan sodan merkityksestä esimerkiksi Max Edling & Patrik Winton, *Ett nödvändigt ont. Statsskulden som historiskt fenomen*. Teoksessa Edling & Winton (red.) 2009, 24–28.

¹⁸⁶ Mika Arola, *Foreign capital and Finland. Central government's first period of reliance on international financial markets, 1862–1938*. Bank of Finland 2006, 142 ja luku 6.

¹⁸⁷ J. K. Paasikivi, Itsenäisen Suomen valtiovelka. Teoksessa OM 1924, 215; myös J. K. Paasikivi, Valtionvelka. Teoksessa *Valtiotieteiden käsikirja. Aakkosellinen tietoteos IV*. Toim. Leo Harmaja et al. Tietosanakirja Osakeyhtiö 1924(b). Suomen Pankin toiminnasta itsenäistymisen vuosina katso Antti Kuusterä & Juha Tarkka, *Suomen Pankki 200 vuotta. I. Keisarin kassasta keskuspankiksi*. Otava 2011, 423–445, 452–458, 464.

¹⁸⁸ Arajärvi 1921, 1021–1023, 1025; Paasikivi 1924a, 215–216. Instituutioiden toiminnan näkökulmasta on mielenkiintoista, ettei *Omassa Maassa* kosketeltu juuri lainkaan itsenäisen Suomen vaatimaa virkamieslisäystä. Suomen virkamiehistö kasvoi vuodesta 1914 vuoteen 1921 reilusta 20 000 henkilöstä lähes 35 000 virkamieheen. Sakari Heikkinen & Seppo Tiihonen, *Kriisien selvittäjä. Valtiovarainministeriön historia 2*. Valtiovarainministeriö 2009 (2009b), 136–137, 139

¹⁸⁹ Luottamus Suomen valtion maksukykyyn oli alimmillaan vuonna 1920, jolloin Lontoon pörssissä lainan luottopreemio oli kahdeksan prosenttiyksikköä. Sisällissodan aikana ruotsalainen lainoittaja oli ollut Skandinavisk Kreditaktiebolaget, joka vaati lyhytaikaisen lainansa vakuudeksi osan Suomen Pankin kultavarannosta pantiksi Tukholmaan; se palautettiin vasta 1921, kun luotto oli tullut kokonaan maksetuksi. Paasikivi 1924a, 216–218; Arola 2006, 152–156.

¹⁹⁰ Rekola, 1961b, 304–305.

¹⁹¹ Palmén 1910b, 176.

¹⁹² Palmén 1910b, 177.

¹⁹³ Savolainen 1996b, 23, 87; Yleisesti Heikkinen & Tiihonen 2009a. Senaatin talousosaston viidestä toimikunnasta kolmen tehtävät koskivat suoraan valtionaloutta. Yksi näistä oli valtionvaraintoimituskunta, jonka keskeisimpiin tehtäviin kuului tarkkojen tietojen hankkiminen valtion tulojen määrästä, budjettiesityksen laatiminen ja hallitsijan budjetissa myöntämien määrärahojen käyttö kiireellisyyden ja tulojen saapumisjärjestyksen mukaan.

¹⁹⁴ Rekola 1960b, 39–41.

¹⁹⁵ Luottojen myöntäminen yksityisille yrittäjille tai yrityksille oli yleistä vain 1720–1770-luvulla. Esimerkiksi Petri Karonen, *Patruunat ja poliitikot. Yritysohtajien taloudellinen ja yhteiskunnallinen toiminta Suomessa 1600–1920*. Historiallisia Tutkimuksia 217. SHS 2004; yleisemmin Antti Kuusterä, *Valtion sijoitustoiminta pääomamarkkinoiden murroksessa 1859–1913*. Historiallisia Tutkimuksia 149. SHS 1989.

¹⁹⁶ Teuvo Aura, Valtio luotonantajana. Teoksessa OM 1959a, 122–123, 133.

¹⁹⁷ Autereen mukaan kaupunkien tuloista oli vielä vähemmän luotettavaa tietoa kuin menoista, mutta aivan omassa ”tuntemattomuusluokassaan” olivat maalaiskuntien meno- ja tulolaskelmat.

¹⁹⁸ Oskari Autere, Suomen kuntain taloudesta. Teoksessa OM 1910. Arvi Hällfors käsitteli toisessa painoksessa samaa teemaa (Suomen kuntien talous. Teoksessa OM 1922).

¹⁹⁹ Sulo A. Typpö, Kuntien talous. Teoksessa OM 1962b, 208–210.

²⁰⁰ Palmén 1911, 924.

²⁰¹ Palmén 1911, 930–932.

²⁰² Albin Simolin, Suomen papisto eri aikoina. Teoksessa OM 1910, 864–877; Albin Simolin, Suomen papisto eri aikoina. Teoksessa OM 1922, 1976–1089; Mikko Juva, Suomen papisto eri aikoina. Teoksessa OM 1958c, 407–418.

²⁰³ Jaakko Gummerus, Suomalaisten käännytys kristinuskoon. Teoksessa OM 1907(a), 250–259; Jaakko Gummerus, Suomalaisten käännytys kristinuskoon. Teoksessa OM 1920(a), 334–346; Jalmari Jaakkola, Suomalaisten kääntymisen kristinuskoon. Teoksessa OM 1958a, 285–302.

²⁰⁴ Johan Wilhelm Ruuth, Turku. I. Keskiajalla ja 1500-luvulla. Teoksessa OM 1910, 61–69; Johan Wilhelm Ruuth, Turku. I. Keskiajalla ja 1500-luvulla. Teoksessa OM 1924, 47–53.

²⁰⁵ Esimerkiksi Eino Murtorinne, *Suomalainen teologia autonomian kautena (1828–1918)*. Gaudeamus 1986, 190–191.

²⁰⁶ Murtorinne 1986, 229, 232–233, 235; Hannu Mustakallio, Koskimies, Juho Rudolf (1859–1936). *Kansallisbiografia* (2002) <http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/3046/> (7.5.2013); Eino Murtorinne, Ruuth, Martti (1870–1962). *Kansallisbiografia* (2012b) <http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/3072/> (29.4.2013); Veli-Matti Autio, Alanen (1800–) *Kansallisbiografia* (2003) <http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/7402/> (3.5.2012); Seikko Eskola, Juva, Mikko (1918–2004). *Kansallisbiografia* (2012) <http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/3029/> (3.5.2013); C. J. Gardberg, Rinne, Juhani (1872–1950). *Kansallisbiografia* (2006) <http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/6356/> (7.5.2013); Markku Heikkilä, Kansanaho, Erkki (1915–2003). *Kansallisbiografia* (2012) <http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/3089/> (3.5.2013); Simo Heininen, Pirinen, Kauko (1915–1999). *Kansallisbiografia* (2001) <http://www.kansallisbiografia.fi/>